

XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia

Kolozsvár, 2010. május 14–16.

SZABADTÉRI BÁNYAMÚZEUM PARAJDON

Miklós Alpár

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, turizmusföldrajz szak, III. évfolyam)

témavezető: drd. Pál Zoltán egyetemi tanársegéd

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, Természeti és Műszakiföldrajz Tanszék)

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
Metodológia	3
Parajd mint falu/város.....	5
Parajd az erdélyi sóbányászat városai között.....	9
Kirándulás a parajdi sóbányához, Sóhegyhez	11
A bányatelep	13
Parajd szabadtéri bányamúzeuma	23
Összegzés	30
Felhasznált irodalom	31
Függelék	34

Bevezetés

Sóvidék falvait tekintve Korond mellett Parajd az, amely fejlődése révén nagyobb fontosságra tett szert az utóbbi évszázadok során. Óvatos megfogalmazása ez a valóságnak (hiszen relatív ez a fontosság, fejlettség, rendszerint az egymást követő időszakok által hozott körülmények rendszerében értelmezendő), de helytálló. Ez érvényes ma is, ugyanakkor indokolt e fejlődésnek az alaposabb vizsgálata: görbetükörként, a teljesség igénye nélkül kerül felvázolásra a következő néhány gondolat.

Annak ellenére, hogy egy erdélyi faluról van szó, a frekventált turisztikai desztinációk jegyei által jellemezhető leginkább. A helybéli lakosság számához viszonyítva a településen átvonuló látogatók száma indokolttá és megalapozotttá teszi a tömegetturizmus kifejezésének használatát. A térben és időben létrejövő koncentráció markáns vonallal választja el a szezont a falu csendesebb hónapjaitól. Ez egyrészt hatalmas embertömeggel jár, mely rendszerint forgalmi dugót eredményez a falu turisztikai központjában (a jelenlegi bányabejáratot stranddal összekötő úton), másrészt rengeteg autót, rengeteg hulladékot, elszállításra váró szemetet jelent. Ezek megoldása területrendezési kérdés lenne (pl. parkolási lehetőség biztosítása valahol a falu központjától távolabb eső részen, terelőút építése a falun áthaladó járművek számának minimalizálására, stb.), ez azonban egyelőre várat magára. A turizmus tömegesítésére, a terjeszkedésre való hajlam viszont megmutatkozik a legújabb nagy beruházás megvalósításában is: az új fürdőkomplexum remények szerint további hatalmas tömegeket mozgat meg a jövőben. Az egységes területfejlesztési (netán turisztikai) stratégia hiánya a legbanálisabb kérdésekben is fellelhető (pl. a színek kompatibilitásának teljes hiánya a Gyergyószentmiklós fele vezető út menti épületek színezésében – különösebb koncepció nélkül). Amennyiben válságként értelmezhető a tradicionális jegyeiktől való eltávolodás, válság jellemzi a falu építészeti képét is. Manapság más alapanyagokból más szerkezetek épülnek, más díszítési eljárások vannak alkalmazva, mint amelyek korábban meghatározták a falu arculatát. A környéken már található amerikai mintára összerakott házszerkezet, szinte kötelező a házak betonalapzatának kölemezekkel való borítása, a székelkapuk pedig esetenként a legtöbb jóindulattal is csak „építészeti parafrázisként” értelmezhetők. Jelzésértékű lehet a kis kapu fölött megjelenő rövid szövegek változása is: az „*Ember küzdj, és bízza bízál*” felirat nem minősül rosszabbnak, kevésbé tartalmasnak, egyszerűen új elképzelést, új irányt, a falu múltjától egyfajta eltávolodást jelent. Ha szigorúan

turisztikai szempont alapján közelítjük meg a kérdést, – egyúttal említve a tömegturizmus egyik jellemzőjét is – kijelenthetjük, hogy azokat a sajátos jegyeket számolja fel a falu, amelyek számára a hiteles múltat, a turisták számára pedig a könnyen beazonosítható, védjegyszerű „kliséket” jelentik (ahogy Svájc az órával, úgy Székelyföld pl. a székelykapuval azonosul a köztudatban). Ezeknek a rögzült jegyeknek a korcsosítása, ill. teljes/részleges hiánya oka lehet a turisták elégedetlenségének, mely nem feltétlenül tudatosul, csak az igazi és várt „élmény” hiányában mutatkozik meg. A fentiekből kitűnik, hogy nincs tudatos odafigyelés és törekvés a falu hagyományos arcának megmentésére, ápolására. 2009-ben a parajdi bányának több mint 460 ezer látogatója volt (Hargita Népe, 2007.02.17.), feltételezhető, hogy ezek nagy része látogatta a bányában működő kiállítást. Az Áprily Lajos emlékház évente kb. 2000 érdeklődőt fogad¹, míg a kultúrotthonban működő múzeum és képműkiállítás kb. 4-500-at² (ezek látogatottsága nincs mérve, így pontosabban nem számszerűsíthető). Kis sarkítással kijelenthető, hogy a falu kulturális turizmus szempontjából nem több, mint paragon heverő potenciál (a kulturális turizmus körén kívül hagyva, inkább az eseményturizmus kategóriájába sorolva a falunapokat, ill. más rendezvényeket – pl. Káposztafesztivál, Fúvószenekarok találkozója, stb). Sokat mondó tény ez, mely egyben rávilágít egy jól kigondolt és körültekintő turisztikai stratégia hiányára is.

Összegezve, véleményünk szerint a falunak szüksége van a turizmus működtetésének szélesebb látókörű és értőbb kigondolására, a kínálat szélesítésére a kulturális turizmus javára, egyúttal a falu kulturális életének segítésére. A cél inkább az egyébként is jelen levő tömeg irányítása, a tartózkodás hosszának kinyújtása értelmes időtöltési alternatívák biztosításával, mint a látogatók számának sokszorosítása. Szükség van a hagyományos arculat fontosságának hangsúlyozására, tudatosítására, a falu identitásának megőrzésére, továbbá olyan kiindulópontok megnevezésére, amelyek fontos tényezőkké válhatnak területrendezés szempontjából is. Elgondolásunk szerint Parajd régi bányatelepének néprajzi múzeumként való újjászületése ezekhez járulna hozzá.

¹ Információ a Csiki Zoltánnal, az emlékház működtető egyesület elnökével folytatott beszélgetésre alapozva

² Információ a Szabó Ernő parajdi kultúrigazgatóval folytatott beszélgetésre alapozva

Metodológia

A múzeumterv elkészítéséhez, valamint a kivitelezéshez nélkülözhetetlen az alapos dokumentálódás. Ez sokrétűen kell megvalósuljon, hiszen bányászati, néprajzi, építészeti, turisztikai és muzeológiai szempontokat is érvényesíteni kell. Alapvető tehát ezen szakirodalmak átnézete. Ezek mellett színesnek mondható a lehetőségeket kínáló eszközpaletta. A szakirodalom és egyéb beszámolók, útleírások határa – a korra jellemző írásmorból adódóan – sok esetben összemosódik. Az utóbbiak viszont szintén értékes forrásokként értelmezendők. Kuriózumként könyvelhetőek azok az eddig nem publikált útleírások, amelyek át lettek vizsgálva a kutatás során (id. Lóczy Lajos levelezése, Cholnoky Jenő és Tulogdi János kéziratosszebfüzetei). Mivel a bányatelep kis területet fed, térképek szempontjából csak a kellően nagy méretarányúak jöhetnek szóba, ezt viszont tovább pontosíthatjuk, hiszen ilyen jellegű térképek kifejezetten bányászati céllal, legtöbbször bányászati szakemberek számára és bányászati szakkönyvek/-lapok mellékleteként jelentek meg. Mivel ennyire erőteljes a specifikáció, e térképek száma nem túl nagy. Alaprajzos térkép hiányában hihetetlenül nehéz lenne hitelesen meghatározni az épületméreteket, arányokat, távolságokat. Ennek megléte tehát kulcsfontosságú az elindulásban. Habár másfajta információt közölnek, fontosak a mentális térképek, amelyeket olyan idős emberek rajzoltak, akik szemtanúi voltak a bányatelep változásának, eltűnésének. Az ezekhez kapcsolódó interjúk olyan információk forrásai, amelyek máshonnan nem kerülhettek volna elő. A mentális térképek és interjúk teljes feldolgozása még nem valósult meg, így jelen írásban csak azonosítjuk őket a rendelkezésre álló források egyikeként. A bányatelep, mint olyan, ma nem létezik. Szerencsésnek mondható, hogy kellőképpen közel vagyunk időben ahhoz, hogy még éljenek emlékek, legyen aki elmesélje ezeket, legyen a szájhagyománynak közvetítője. Az interjúknak fontos szerep juthat az épületek belterének rekonstruálásában is, ezekre vonatkozóan rendelkezünk ugyanis a legkevesebb tudással. A parajdi bánya az erdélyi sóbányarendszer részeként hordozta azok jegyeit. Ezt megfordítva, találhatunk azokban olyan jellemzőket, amelyek hitelesen írják le a parajdi bányát. Ennek a lehetőségnek a határai még nincsenek felmérve, de feltétlenül sor kell kerüljön rá.

A leírások mellett a terv legnagyobb részben fényképekre alapoz. Erre adott a lehetőség, hiszen Parajdon valóban sokan megfordultak (– a Sóhegy és a bányatelep már a XIX. század küszöbén igen ismert volt), látogatói közt pedig gyakran akadtak akik rajzoltak, „fotografáltak”. Az

összegyűjtött fényképanyag különböző szögekből mutatja a bányatelep épületeit, ugyanakkor segít meghatározni egyfajta épületkronológiát is, melyen haladva előttünk épül fel, majd tűnik el a bányatelep. A felvételek legrégebbike 1868-ból való (Függ. 1.), némelyiknél beazonosított a szerző, keletkezési dátum, másoknál a tartalom alapján vált időben elhelyezhetővé a kép. A kutatás produktumai közt említhetjük a bányatelep alaprajzos térképét, valamint az egykori bányatelep 3D-ben készült makettjét. Ezek Szeredai Lóránt kolozsvári végzős építészmérnök áldozatos munkájának eredményei. Az alaprajzos térkép Franz Posepny 1867-es térképét egészíti ki azokkal az épületekkel, amelyek vagy később épültek, vagy nem lettek feltüntetve a térképen. Habár a későbbiekben tudjuk ezt pontosítani (pl. a vasútvonal elhelyezésével), az úthálózatra vonatkozóan jelenleg a térképen nem szerepel az eredetihez képest több információ. A makettnél kiindulópontot Posepny térképe jelentett, de szükség volt más forrásokra (pl. fényképekre) is, a térkép ugyanis nem tartalmazza a változásokat, sőt, (amint már említettük) az 1867-es állapotot is hiányosan tükrözi (az átfedésszerű részeket prioritást élvezett a felszín alatti állapot rögzítése). A szerző megvallása szerint szeretett volna kitérni a tárolási kérdésekre is, ehhez volt szüksége több ábrára, térképre. Elmondása szerint az alaprajzokat bányai térképek segítségével rajzolta, melyekhez hozzáadódtak a személyes megfigyelései, kiegészítései. (Posepny 1871. 475.) A makett ellenőrzi a térképek, valamint a rajzoló pontosságát. Napjainkban kb. 2,5 m-es magassággal épülnek az épületek, a régi falusi épületek még ezt a magasságot sem érték el. Ahhoz, hogy elkerüljük a bányatelep épületeinek teljes torzulását, 3,5 méteres magasságot kellett biztosítani. Mindenképpen irányadó tehát a térkép, viszont elfogultság nélkül kell vizsgálni, és adott esetben felülbírálni a közvetített információt. A modell létrehozására az Autodesk 3ds Max, valamint az ARCHICAD nevű programot használtunk. Ahogy a jelen írás, úgy ez a makett is arra hivatott, hogy a kezdetét jelentse egy hosszú és időigényes munkafolyamatnak.

A bányatelep újjáépítésében kiindulópontot jelenthetnek azok az épületek, melyek – habár a bányatelep kései szakaszában lettek építve, – szintén sóászati funkció betöltésére, vagy legalábbis ugyanebben a környezetben épültek, így magukon hordják a kor építészeti jegyeit. Ezekből áll egy pár a jelenlegi parajdi sómalom mögötti területen (Függ. 2.). Úgy a felhasznált anyag, mint a szerkezet, ácsolás szempontjából ezek lehetnek a hiteles minták. A leghitelesebb eredményt nyilván az eredeti épületek áttelepítése jelentené, ez viszont majdnem lehetetlen, ugyanis a bányatelep épületei – 1 kivétellel – teljes mértékben eltűntek. Az egyetlen darab, a régi bányatelep lovasfelvonó szerkezete ma a bukaresti technikai múzeum tulajdonában van, igen

rongálódott állapotban (– ennek ellenére természetesen döntő szerepet játszik a hitelesség megteremtésében).

A vállalkozás kalibere már a tervezési stádiumban szükségessé teszi a szakemberek bevonását: muzeológusok, skanzenológusok, építészek, és kulturális turizmusban jártas emberek kell hozzájáruljanak tudásukkal az igényes kivitelezéshez, a későbbiekben pedig a működtetéshez.

Jelenleg a részletezést határok közé kell szorítsuk. A kibontó leírások, rajzok és tervek további munkát, kutatást és vizsgálódást igényelnek. Ezek nyomán pontosíthatóak lesznek a rajzok, az épületek, távolságok, arányok, továbbá minden tulajdonság, amely a bányatelep épületeire vonatkozik. Feltétele ez annak, hogy közelebb kerüljünk a hitelességhez.

Parajd mint falu/város

A Hargita megyei Parajd község, melyet az azonos nevű falu a környező falvakkal, Felső- és Alsósófalvával, valamint Békástanyával együtt alkot. A központ továbbra is falu minőségben hihetetlenül frekventált csomóponttá vált az utóbbi évtizedek folyamán. Ennek oka egyrészt a földrajzi fekvése (Maros és Hargita megye határán, a szovátai, székelyudvarhelyi és gyergyószentmiklósi utak találkozásánál való elhelyezkedése), másrészt a turisztikai potenciál megléte. Ezek – más tényezők mellett – a múltban is szerepet játszottak a falu fejlődésében.

Parajd az Erdélyi-medence keleti peremén perifériának minősült a nyugati fejlettebb területekhez képest. Így az úthálózat, vasút kiépítése nevezhető az első igazán nagy kaliberű változásnak, amely meghatározta a falu további fejlődésének kimenetelét. Erről tudósítanak a következő írások: „*Erdély útvonalainak korszerűsítése már az 1850-es években megkezdődött. (...) A nehezen járható hegyi szakaszok átvágásához a legtöbb helyen már az abszolutizmus korában hozzáláttak, így Borszéknél, Parajdnál, Predeálnál vagy Nagyapoldnál.*” (Szász szerk. 1986. 1512.); „*1873 közepén végre Brassóba is megérkezett a vonat. Ez a teljes kiépítés után 633 km hosszúságú, jó 20 ezer munkás által teremtett vasút szakította ki Erdélyt a nagy elzártságból, sorra bekötte a fontosabb városokat, a Mezőség gabonáját, Torda, Parajd, Marosújvár sóját a monarchia modern forgalmába.*” (Benedek 1905. 240-241.) Az említett nagy elzártság megszüntetése alapvető feltétele volt a továbblépésnek, az elszigeteltség, ha nem is egyetlen oka volt a parajdi só hanyagolásának – amint azt Benedek Kálmán mondja –, fontos szerepet játszott abban: „*Hogy a parajdi sóhegy, melynek a napon levő sószirtjei ősidő óta csábítóan kínálkoztak*

a nagyobb mérvű kihasználásra, ily csekély mértékben lett igénybe véve, annak okát tisztán földrajzi fekvésében kell keresnünk; mert mint az ország legkeletibb részében fekvő sótelep, a mult század közepéig a lehető legrosszabb közlekedő utakon volt csak megközelíthető, ekkor az abszolút uralom alatt, katonai erővel és politikai okokból, épült ki a Hargitán át vezető úgynevezett bucsini út, mely Parajdot a Csíkmegye gyergyói részével összekötötte. Később 1870-1880 között épült ki a Székelyudvarhely felé vezető új megyei út, a Kalandor-hegyen át, melyek után csak 1901. évben lett államosítva a Maros-Vásárhely – gy.-szt.-miklósi útvonal, mely ez idő szerint is egyedüli kifogástalan útja e vidéknek. A magyar keleti vasútnak a 70-es években történt kiépülésével Marosújvár, Torda, Vízakna és később a Szamosvölgyi vasút kiépülésével a dészaknai bányák is vasúti összeköttetésekhez jutottak s az említettek közt az első és utolsó ez idő óta hatalmas fejlődésnek indultak; a parajdi sóbánya azonban a legközelebbi vasútállomásoktól, u.m. Marosvásárhelytől 58 km.-re, Székelyudvarhelytől 39 km.-re s az 1899-ben kiépült Kis-Küküllővölgyi vasút végállomásától, Sóváradtól 12 km.-re feküdvén, fejlődésnek nem indulhatott.” (u.o.)

Keresve a só jelenlétének fontosságát, a sóbánya helyét Parajd fejlődéstörténetében, a településen felbukkanó iparágak között, a következő észrevételek segítenek a reális kép megalkotásában. Csiki Zoltán hangsúlyozza, hogy a falu megélhetését alapvetően a mezőgazdaság és állattartás határozta meg, alapozva ezt többek között Pesty Frigyes 1864-es írására: a helység „1/8-ad része foglalkozik sóbányászati, gyúszér és hamuzsír munkálatokkal” (– a bányászat tehát az 1/8-ad résznek is csak töredékét tette ki). (Csiki 2006. 63.) Ekkor viszont már jelen van a faluban az a sokszínűség, amely a későbbiekben is alakítja a település arcát, egyedivé és jól elhatárolhatóvá teszi a környező falvaktól. Erre a sokszínűsége szükség is van, hiszen „egyetlen gazdasági funkció nem lehetett városképző erő. A sótermelés például nem lehetett az, bármennyire is fontos szerepet játszott a hazai igények kielégítése mellett a dél-magyarországi, bánági területek ellátásában” (Szász szerk. 1986. 1232.) (Igaz, ezt a nagyobb városok – Torda, Vízakna, Désakna, Kolozs – esetében a bányák kimerülésével magyarázza a szerző, Parajd és Marosújvár esetében pedig a népesség kis számával). Hasonló gondolatot bont ki a következő írás is: „Legrégibb a só- és nemesércbányák telepítő ereje. Ám ezek közül a sóbányászat egymagában seholsem tudott ma is jelentősebb városnak nevezhető települést kifejleszteni. Jó példa erre a falunak megmaradt Parajd. Tordának és Désnek a középkorban, az akkori fogalmakhoz mérten városias jellegét ugyan jórészt a só bányászata és szállítása táplálta,

de már akkor csatlakoztak ehhez egyéb tényezők is s ma – mint már említettük – ezek a fenntartó erejűek.” (Bulla, Mendöl 1947. 539.) Egy 1936-ban kiadott tanulmány tovább sarkít, s kijelenti: *„A sóbányászatra nem épül jelentékenyebb ipar. A bányászat tehát egyáltalán nem volt ipari élet alapja Erdélyben.”* (Asztalos szerk. 1936. 59.) Ez utóbbi természetesen nem fogadható el feltétel nélkül. Orbán Balázs városias jellegűnek írja le Parajdot, mely *„fekvése, de főként természeti kincsei által arra hivatott, hogy e vidék városává nőjje ki magát, s már is a városiasságnak némi elemeivel bír, a mennyiben a bányahivatalok és tiszt lakások annak már is városias küllemet adnak, - van itten postaállomás, gyógyszerár, az ipart egy gyufagyár képviseli, s négy országos sokadalma és heti vásárai élénk kereskedelmi mozgalmat idéznek elő, mit nem kis mértékben fokoz azon körülmény, hogy nem csak az egész Székelyföld, hanem a Szászföld nagy része s a Maros felvidéke is innen hordja sóját”.* (Orbán 1868. 134.) A só tehát jelen van, ugyanakkor csak egy mozaikkockája a Parajdon megjelenő iparnak. Csiki Zoltán hangsúlyozza: *„a XIX. század második felében az örmény, zsidó és német vállalkozók hatására az egész község területén épp a sótól idegen munkaterületek erősödnek meg.”* (Csiki 2006. 63.) Hogy képet alkothassunk a sokat hangoztatott sokszínűségről, következzen a listázása néhány kezdeményezésnek, megvalósításnak.

Az 1882-es helységnévtár Parajd esetében már vegyes ipartársulatot jegyez (Kollerffy, Jekelfalussy szerk. 1882. 633.), 1896-ban pedig *„egy gyapjúmosó és szövőgyár felállítását javasolják Parajdra;”* (Csiki 2006. 67.) 1899-ben *„sok a zsindelykészítő háziiparral próbálózó”* (Csiki 2006. 68.), 1901-ben pedig *„kérvényezzék a Földművelésügyi Minisztériumnál egy túrógyár létesítését Parajdon 4000 Kor évi segéllyel. Sajnos, hogy Szili Tamás állattenyésztési felügyelő felületes helyszíni szemléje alkalmával «elégtelennek találja a korondi hegyi legelők terjedelmét.»”* (u.o.) 1902-ben *„Megalakul Parajdon egy «Pokrócz-szövő vállalat».”* (u.o.) *„1905-től nagy mennyiségű talpfaszállítást bonyolítanak le helyi vállalkozók”.* (Csiki 2006. 69.) 1910-ben *„Teljesen új az ifj. Mezei Ödön zalaegerszegi vállalkozó «székely kerámia gyára», amelyet mondása szerint «engobe díszedények és cserépkályhák gyártására»”* tervezett. (Csiki 2006. 70.) 1911-ből csergeványolóról hallhatunk (Szász szerk. 1986. 589.), 1912 és 1913 között pedig *„igénylik Parajdra a nagy dohánytőzsde elindítását, mit a pénzügyminiszter visszautasít;”* (Csiki 2006. 72.) A két világháború közti időszakra vonatkoznak Csiki Zoltán következő feljegyzései: a nagyütemű erdőkitermelés mellett *„Új iparág lett a parkettagyártás”* (Csiki 2006. 75.), 1938 környékén pedig 4 fűrésztelep is működött Parajdon. (Csiki 2006. 77.) Míg

1931-ben a sókitermelés annyira visszaesik, hogy a minisztérium bezárásra szólítja fel a bányát, virágzanak „*a Polácsék, Fürst, Ghilezan, Mánya, Szállassi, Mekkey, Grossmann, Wilcsék, Czódik, Sebestyén, Stein, Majerovits, Braun, Drümmer, Urbán, Schobel, Lázár, Zárug, Bíró, Raáb-családok fára, kőtermelésre és szállításra, téglagyártásra alapozó vállalkozásai, a számtalan vegyeskereskedőt, italárust, vendéglátó- és szórakoztatóipart fenntartó családot nem is számítva.*” (Csiki 2006. 75.)

A felsorolás nem teljes, hiszen nem került említésre még a parajdi szeszgyár sem, ahogy Parajd malmairól sem esett szó. Csiki Zoltán összegzésében: „*A háború mindenképpen pezsgő ipari, kulturális életet rombolt szét.*” (Csiki 2006. 77.) Ő emeli ki a tényt is, hogy e XIX. századi parajdi sokszínűségnek a főleg fára, de vendéglátóiparra és kereskedelemre alapozó idegen vállalkozói réteg a megteremtője. (Csiki 2006. 63.)

A felvázoltak ellenére épp a sóbánya az, amely kapaszkodóként maradt meg a helyi lakosság számára. Az 1931-ben javasolt bezárásra nem került sor, a bánya (igaz tengődve, de) létezett. Eltűntek viszont a faluból „*a zsidó és a régóta itt tartózkodó kereskedő családok. Csupán az örvényekből maradtak, ők is kirabolt, feldúlt lakásaikba tértek vissza. Eltűntek a bécsi döntés éveiben hivatalnokoskodó személyek is.*” (Csiki 2006. 77.) Az 1940-es évek szovjet rendszerének szorításában „*Parajdon egyre többen menekülnek a sóbánya alkalmazásába. Évszázadok után először próbálnak bejutni a sófalviak rovására.*” (Csiki 2006. 79.) Az 1950-es évek ismét a bánya bezárásával fenyegettek, viszont Telegdy Károly bányamérnök helytállásának köszönhetően ez ismét nem valósult meg.

Az idegen tőke (kezdeményezés, szakértelem, anyagi forrás, mentalitás) eltűnésével eltűnt minden nagyobb lélegzetvételű kezdeményezés, a fentiekben leírt mozaik egyetlen túlélője a sóbánya maradt. Ez, mint láttuk, nem annyira a korábban bizonyított életképességen, mint azon a tényen múlt, hogy a Sóhegy természeti erőforrásként továbbra is Parajd „sajátja” maradt. A többi iparággal ellentétben rendelkezik utóélettel Parajdon, sőt túlzás nélkül mondható, hogy napjainkban hatalmas (bányától való) dependencia jellemzi a települést. Ha a falu értékes múltját szeretnénk a kulturális turizmus tárgyává tenni, joggal nyúlhatnánk bármelyik említett tevékenységhez. Aktuális körülmények között viszont legindokoltabb a bánya múltját feltárni, hiszen ez a kapcsolat jelenleg a legszorosabb. A bánya túlélése (nem elhanyagolható) gyakorlatiasabb szempontból azt is jelenti, hogy ma jóval több információ áll rendelkezésre: a

parajdi sóbányászatról és hozzá kapcsolódó múltról egy átfogó és hiteles kép jelenbe való ültetése sokkal inkább kivitelezhető, mint pl. a szesz- vagy gyufagyár esetében lenne.

Parajd az erdélyi sóbányászat városai között

Parajd kis bányája a sóbányák féltestvéreként szerepelt az erdélyi bányászati rendszerben. Ennek oka egyrészt a már említett periférikus elhelyezkedése, másrészt olyan vonások megléte, amelyek – az egyébként rendszerként működő erdélyi sóbányászatban is – mássá, egyedülállóná tették. Ez a másság megragadható például a sófejtés módozatában: *„A parajdi székelő sófejtés a maga nemében ma egyedül álló különleges fejtésmód, mely ott ős időktől fogva gyakorlatban van. A réselési munkák és az e célra használt szerszámok lényegesen nem különböznek a Marosújvárt használatban lévőktől, a különlegesség a felverésre már előkészített padok felszakításában nyilvánul, mennyiben a felveréshez sem ú. n. ütőket, sem vasékeket és pörölyöket nem használnak; hanem száraz bükkfából általuk készített 15 – 20 cm hosszú faékek rakatnak be sűrűn a pad egész hosszában kivágott keskeny résekbe és a ruganyosság fokozása céljából közéjük vékony lapoczkák is tétetnek, ezen ékeket fabutykóval addig veregeti a munkás, míg a sópad egész hosszában felreped.”* (Magyary 1904. 770.) E sófejtésnek részletezésére Csengery József bányatiszt is a *„sóvágásnak csak itten divó modora és eszközei”* cím alatt kerít sort. (Csengery 1868. 239.) Blaska Ubáld leírása arra is rávilágít, hogy a sófejtésnek ez a módozata sokkal kevésbé volt megerőltető: *„Kíreseli sópadja hosszát a székelő csákányával, megrakja e rést faékekkel, és fabutykójával addig ütögeti hosszában, míg a sópad felpattan. Ő mondhatni ülve vagy állva kényelmesen veregeti faékeit, míg más sóbányában a sópad felfeszítése mélyebb előréssel fárasztó lehajlás és lábálá vágás által történik.”* (Blaska 1896. 26.) 1852 és 1880 között az erdélyi sóbányák a Kolozsvárt székelő kir. bányaigazgatóság irányítása alá tartoztak, 1881-től viszont Marosújvár bányahivatala vette át ennek helyét. (Blaska 1896. 35.) Parajd Désakna, Torda és Vizakna mellett a térség egyetlen megnyitott bányájaként tartozott Marosújvárhoz: *„bár só e vonalon sokhelytt mutatkozik, de művelet alatt csak is e parajdi van”.* (Orbán 1868. 134.) Parajd kisebb bányaként kevesebb munkást foglalkoztatott és felszereltségét tekintve is szerényebb adottságokkal rendelkezett, ugyanakkor nem szállított távoli területekre sót, a parajdi só ilyesmire alkalmatlannak minősült akkoriban: *„Ezen bányaüzem csak a közeli környéket – a székelységet látja el sóval, mintegy 40 – 42 000 m. mázsa mennyiségben. Sója nem*

mindig lévén elég tiszta, fejtése után választás alá kerül, a minél csaknem 30% mint elárusíthatlan a Korond patakába dobatik és megsemmisítettetik (...) Marosujvárt és Deésaknán a bányamunka folytonos, egész éven át tart; a többi bányahelyeken a termelési szükséglet csekély volta miatt, valamint minthogy a munkások egyuttal földmivelők is és saját földbirtokuk is van, csakis a téli hónapokban vannak bányamunkával elfoglalva.” (Blaska 1896. 26.) Parajd is ebbe a kategóriába esett, a minisztérium még 1901-ben sem hagyta jóvá az egész évi üzemelésre vonatkozó kérvényt. (Csiki 2006. 68.)

A „kisebbségi lét” ellenére a bánya hordozta az erdélyi sóbányák általános jegyeit. *„A munkások biztonságára minden sóbányánál a legnagyobb gond fordítottatik és szigoruan ellenőriztetik.”* (Blaska 1896. 42.); *„Az államkincstár, mint munkaadó, minden sóbányánál külön orvost és szülésznőt tart fenn, kik a bányász személyzetet és annak családját ingyen orvosi segélyben részesíteni tartoznak. Ezen kívül társpénztári intézmény létesítettett, a melyhez a magas kincstár ugyanannyi pénz betétellel járul, mint a mennyivel az összes munkás személyzet. Ezen intézmény tagja minden szegődött altiszt, szolga és munkás nemkülömbség nélkül felvétele napjától kezdve nyugbereztetése, vagy végkielégítése, elbocsátás, vagy elhalálozásáig.”* (Blaska 1896. 44.); *„Marosujvártt és Vizaknán, továbbá Deésaknán és Tordán közegézségi célból sósfürdők vannak berendezve, - az előbbieneknél téli meleg-fürdők, Marosujvártt gőzfürdő is áll rendelkezésre, a melyeket a bányamunkások és családtagjai a legkedvezményesebb áron (5 – 10 kr) élvezhetik, betegségi esetekben orvosi véleményre ingyen fürdőben részesíttetnek.”* (Blaska 1896. 47.) Blaska utóbbi felsorolásában Parajd nem szerepel, Szathmáry Béla viszont már így nyilatkozik: *„Kisebb-nagyobb sósfürdők vannak mindenik bányatelepen.”* (Szathmáry 1898. 159.) (az 1900-as években már Parajdon is volt, ha szerényebb megvalósításként is, mint a nagyobb bányák fürdői). Ahogy más bányák esetében is, a közelben lakók többnyire saját telkükön, saját házaikban laktak, míg a bányát működtető személyzet távolról érkezett tagjai számára a bánya környékén lett telek, esetleg ház biztosítva. A marosújvári példát ismét Blaska Ubáld szolgáltatja: *„Marosujvártt a jelenszázd elején (1817 évben) az 1791-ik évben megkezdett sóbányászat érdekében és munkásainak telepítése végett gróf Mikes felső-ujvári birtokából 850 hold terület lőn megváltva; ezen terület alkalmasabb részére lőn a bányák közelében a munkástelep elhelyezve, a melyen akkoron minden munkás családnak 30 öl hosszú és 15 öl széles háztelek lett kiszakítva évi 1 frt p. p. vagyis 1 frt 0,5 kr telekdij fizetés mellett haszonbérül kiadva.”* (Blaska 1896. 48.) Részben hasonló eljárás következtében épült ki Parajdon is a

bányatelep térsége. Ahogy általában a sóbányák, úgy a parajdi bánya is részt vállalt a település egyházi képviselőinek fenntartásában („*Parajdon egy róm. kath. lelkészt tart 744 frt fizetés és járandósággal, lakás és templom fentartással és gör.kath. lelkészt és egy ev. ref. lelkészt segélyez évi 53 és 84 forinttal.*” – Blaska 1896. 47.), de adott volt számára a közösségformálásra is a példa: „*Társadalmi tekintetben Marosujvárt a bányász-nép előljárói segélyével és részvételével bányász-zenekart is létesített és tart fenn, részint ifju nemzedékének mivelődésére, részint a helység szépítésére, befásítása és parkirozására, valamint saját üdülésére «Zene- és liget-egylet» czége alatt, mely cél fenntartására és fejlődésére minden bányaalkalmazott tiszt, altiszt és munkás egyaránt fizetésének egy fél százalékával önkéntesen járul, hozzá csatolva egyúttal a mind szaporodó idegen bányalátogató díjakat és részben a kihágási birságokat is.*” (Blaska 1896. 49.) Habár Szathmáry szerint Parajd ebben a kérdésben sem érintett („*Az erdélyrészi többi kisebb bányahelyeken nincsenek ilyen egyesületek, miután a munkások egyszersmind nagybárra földműves gazdák, kik csak a téli időben foglalkoznak bányamunkával.*” – Szathmáry 1898. 159.), – ha fáziseltolódással is, de – Parajdon is megalakul a bánya fűvószenekara. Az iskola felkarolását már Szathmáry jelenti („*Parajdon és Vizaknán a kincstár mint kegyur tartja fenn az elemi iskolákat;*” – Szathmáry 1898. 160.).

Az említettek a bányászok és bányák világának a „civil” élettől való eltérő sajátosságaira próbálnak rávilágítani. Az adminisztratív szempont mellett inkább ezek alapján értelmezhetjük rendszerként az erdélyrészi sóbányászatot. Ennek a rendszernek Parajd kis bányaként is szerves része volt, ezért adott esetben felvállalhatja az erdélyi sóbányászat hiteles bemutatását. Emellett kuriózumként könyvelhetők azok a tulajdonságok, amelyek megkülönböztetik a parajdi sóbányászatot az Erdély más pontjain folytatott bányászattól.

Kirándulás a parajdi sóbányához, Sóhegyhez

Orbán Balázs az 1868-ban kiadott művében főnevezetességnek mondja a parajdi sóaknákat („*Parajdnak főnevezetessége e szerint sóaknáiban van, mi is legelőbb azok megnézésére sietünk.*” – Orbán 1868. 134.), 1896-ban pedig Dr. Hankó Vilmos emleget megnézni valókat Parajd kapcsán („*A csinos, népes faluban Reiternek szépen berendezett gyufa-gyára és a fűrésztelep a megnézni valók.*” – Hankó 1896. 118.). Az Osztrák-Magyar Monarchia leírásában a „*parajdi sóhegy egyike a székelyföld természeti nevezetességeinek*” (1901. 343.), míg egy 1937-

es írás szerint „*Parajd környékén a szabadon álló sósziklák idegenforgalmi nevezetességgé lettek.*” (Prinz et al. 1937. 247.). Az előbbi megfogalmazások mindegyike sokatmondó, hiszen egyenként utalnak a tényre, hogy az említett nevezetességek látogatottak. Élt tehát egyfajta turizmus, amely részeiben már hordozta napjaink turizmusának sajátosságait. 1864-ben Hauchard József parajdi bányanagy a kor tudósait a számukra előkészített kiállítással várja: „*A bánya bejárását egy kis házacska fedezi, mely előtti kis téren a parajdi bányanagy, Hauchard József igen csinos kiállítást rendezett a bánya termékeiből.*” (Csanády 1864. 288.) 1896-ban Marosújvár kihágási birságok mellett „*mind szaporodó idegen bányalátogató díjakat*” fordít a társadalmi élet színvonalának emelésére. (Blaska 1896. 49.) A látogatások bejáratottságát sugallja a Tulogdi János naplójában³ szereplő parajdi útleírás is: „*A faluba beérve egyenesen Kálmánékat keressük fel, azonban ő nincs otthon. Az apja ad engedélyt bánya látogatásra.*” (1908.VII. 17. Péntek.); „*Parajdra beérve egyenesen a bányához megyünk, mely nagy kopasz ódalnak az aljában van. (a bejáró.) A tulsó oldalon szemben a kopasz hegyen nagyon sok só van lerakódva. Itten is köpenyt veszünk fel s kezünkbe véve egy viassz gyertyát lefelé indulunk a lépcsőn.*” (1908.VII.18. Szombat.)

A bányatelep éveiben létező turizmus ugyanakkor a fenti sajátosságok mellett magáénak mondhatott olyan tulajdonságokat is, amelyek merőben megkülönböztetik napjaink turizmusától. Ebben nyilván a kifejezetten turizmushoz kapcsolódó sajátosságok összefonódnak a kor általános sajátosságaival. Olvasva a hátrahagyott beszámolókat meggyőződünk, hogy a kor utazói sokkal mélyebb rögzítésre, sokkal megbízhatóbb tudásra, igazabb találkozásokra tettek szert utazásaik során (igaz a közlekedés mellett pl. a fotografálás korlátok közötti lehetőségei is lassították az életet). A Cholnoky Jenő által pártolt turizmusnak nem volt pejoratív vonzata, egy eszmét képviselt. Manapság a „turista” jelző bélyegként funkcionál, és rengeteg tömegturizmushoz kapcsolódó negatívumot tömörít. E két korban megvalósuló idegenforgalom kontrasztját véleményünk szerint a tudásszomj hiánya mellett a felgyorsult világ által generált felszínes megismerés adja. A hopp-on/hopp-of érájában eltűnt az ideológia (eszme) a turizmus mögül, melynek alapja a tanulás, a megértés, az új környezettel való igazi találkozás, az élmény. Régen ezt keresték a sóbánya, Sóhegy látogatói, napjainkban is ennek az élménynek a biztosítása fogalmazható meg az egyik legalapvetőbb célként. A ma adott turizmustípusok közül ehhez legközelebb a kulturális turizmus, valamint a definíció szerinti ökoturizmus áll. 1896-ban Dr. Hankó Vilmos így írja le a sóbányát: „*érdekes látnivalóul kínálkozik – mikor dolgoznak – a bánya belseje. Mélyen a föld alatt utczák, terek, folyosók, alagútak, termék padozata, fala, boltozata mind-mind egyazon anyag: fényes, fehér, csillogó, faragott szín-só. Egy földalatti város ez, házak, de nem emberek nélkül. Sok-sok ember él itt s dolgozik: a kőso vastag*

³ A napló az Érdi Földrajzi Múzeum tulajdona

sziklájából kockákat fejt, emel, a falakat egyengeti, a törmeléket összegyűjti, a só-kockákat kocsira vagy az emelő-gépre rakja s a föld felszínére szállítja.” (Hankó 1896. 118.) Szentiváni Mihály így ír a parajdi kirándulásáról: „Korondról felsétáltam bátyámmal Alsó- és Felsősófalva közt Parajdra, megnéztük sóaknáját. Benne a kezelés más erdélyi sóaknához hasonlító. A tág, kiásott üreg, a robaj sokszoros morrogása, az alábocsátott kanóc mély süllyedése, mikor dolgoznak, a számtalan világ csillagi tündöklése sat., a többé ilyet nem látottal felejtetik egy pillanatig, hogy a sebvágás egyik királyi műhelyében vagyunk.” (Szeniváni 1986. 98.) 1853 május 20-án Jókai Mór is meglátogatja Parajdot. Az útleírások lajstromából újabb példaként Tulogdi János 1908-as beszámolója következik: „Végre sok kanyargás után kiérünk egy folyósóra, hól előttünk egy ember áll. Ez azt mondja a fiúnak: „Állj meg!” Most valami beszéd félért hallok. A karfa szélére megyek, kihajolok s lepillantok a borzalmas mélységbe, alant mint valami Szent János bogarak fénylenek a bányászok gyertyái s csak halvány körvonalak látszanak a sötétségben; egy-egy emberi alakot lehet megkülönböztetni a gyertya halvány pislogása mellett(...)” (1908.VII.18. Szombat.)

Ezek a beszámolók amellettt hogy tanítanak, színességük révén egyik pillanatról a másikra repítik vissza az olvasót a régi bányatelep éveibe. Általuk könnyebben lehet visszatérni a turizmus egy „tisztább” formájához. Amennyiben Parajd egyre inkább melegágya az erdélyi turizmusnak, szükségszerű irányelveket meghatározni a csapongó turizmus számára, Parajd jelene ugyanis ez által jellemezhető. Ezen irányelvek közé pedig célszerű belopni valami mást is, mint az anyagi jólét profitcentrikusságát. „A bánya igazi jelentősége a századokban kimutatható ingadozó statisztika ellenére igazán az utóbbi évtizedekben mutatkozik meg, amióta megnyitották a kíváncsiskodó turisták előtt. Az 1970-80-as évek szerény látogatottsága (eleinte a «kosárban» való leszállás mellett, a kitermeléssel párhuzamosan) és az asztma kezelése elindította azt a nagy özönlést, amely 2004-ben, a csúcsnapokon 3-5000 napi látogatót hozott a faluba.” (Csiki 2006. 85.) Jelenlét és a hatását nagyon érzékeltető turizmus alakításáról van tehát szó.

A bányatelep

„Parajdon az első föld alatti akna nyitását 1762-ben kezdték el, a Söhát délnyugati részén. Johann Frendl osztrák bányatiszt (az akkori királyi és császári zalatnai bányaigazgató) irányítása és előmunkálata szerint. (Horváth 2006. 142.) Ekkor rátértek a csúcsíves (harang alakú, a helybeliek szerint «süveg alakú») bányaterem kiképzésére, amelyet az uralkodóról, II. Józsefről neveztek el. A névadás valószínűleg II. József 1784. évi parajdi látogatásának következménye volt. Így kezdődött el Parajdon is a «mélyművelés» (Rónaszéken az első föld

alatti, harang alakú akna, még a XII. századból ismert), de 1765-ben Fichtel még felszíni fejtést is látott. A módszeres bányászat lényegében 1787-től számítható, amikor a parajdi só átment a bécsi kincstár tulajdonába.” (Horváth 2006. 110.) Az Orbán Balázs által 1868-ban készített fénykép bányatelepének születése mindenképp az 1700-as évek második felére, végére tehető. Ez az időszak van azonosítva a sóörzés kezdeteként is: „Bözödi György szerint a parajdi-szovátai sótömbök őrzése 1770 táján, Mária Terézia korában kezdődött.” (Horváth 2006. 133.) Az előzőket erősíti meg Csiki Zoltán is: „Parajdnak csak 1836-tól van 7 jobbágya 1840-ig, azután pedig egészen 1848-ig 4-6 között van a számuk. Létező források sugallják, hogy épp ezek az évek a Sóbányatelep kialakulásának éve, ahova fokozatosan költöznek be a környékről a munkát kereső családok. (1792-1830 között kezd terebélyesedni Frendl Aladár új tárnarendszere a József-bánya alatt.)” (Csiki 2006. 63.) A bányatelep falutól való nagy távolsága is a kezdeti stádiumot tükrözi: Franz Posepny későbbi (1867-es) térképén Parajd és Sófálva még jelentősen távol esik a bányateleptől, olyannyira, hogy Alsó-Sófálva bele sem fér a kivágatba, csupán az arra vezető út iránya van jelölve. A parajdi részen a mai bányaút, valamint Küllőmező még a beépítés előtti állapotában mutatkozik. Ezt a távolságot nevezi meg Blaska Ubáld: „Parajd a székelőföldön Marosvásárhelytől keletre é. sz. 46° 33', kel. hossz. 42° 47,5' alatt fekszik, a sóbánya a hasonnevű nagyközségtől déli irányban 2 kilometer távolban.” (Blaska 1896. 25.) 1898-ban, a tartalékbánya ötletének újabb felvetésekor a külfejtések zavaró jelenlététől való megszabadulás mellett „az is czélul tüzetett ki, hogy az új tartalékbánya szállító-tárója a községhez lehető közel legyen, hogy így annak idején a régi bányatelep a község szélére legyen áthelyezhető” (Magyary 1904. 768-769.)

A jelenleg rendelkezésre álló legkorábbi fénykép a már említett Orbán Balázs-fotó (Függ. 1.). Ezen első benyomásra egy egész falu képe szerepel. A beépültség reális fokának meghatározásában segítségre van Posepny térképe is, mely a fényképpel nagyjából azonos állapotot kell tükrözzön. Hangsúlyozzuk, hogy a térképen csak a fontosabb épületek szerepelnek, még azok között is van olyan, amely nem került feltüntetésre a felszín alatti terekkel való átfedés miatt (így pl. a lovasfelvonó sem). E két forrás összevetésével 15-16 épület azonosítható be erre az időszakra. A térkép és a fotó metszete a tulajdonképpeni bányatelep, a térképen viszont szerepel még 6 épület a Korond-patakától nyugatra eső részen (1868-ra tehát 21-22 épület megléte tehető). A Magyar Korona 1898-as helységnévtára Parajd kis községe, Alsó-Sófálva, és Felső-Sófálva kis-községe mellett önálló egységként tünteti fel a bányát: „Parajdi sóbánya

(*Salzbergwerk*)”. (Jekelfalusy szerk., 1898. 546.) Ez az „*egyéb lakhely*” Felső-Sófalva községhez tartozik, a hozzá legközelebb eső távirdahivatal és posta Parajdon van. 1898-ra tehát már olyan faluképet mutatott a bányatelep, amely a statisztikát összeállítókat is elgondolkodtatta. 4 évvel később Parajd alatt érdekes módon van feltüntetve a bánya: a „*Parajdi sóbánya (egy része)*” Alsósófalvához tartozó területének „*lélekszáma 80*”, a „*Parajdi sóbánya (egy része)*”, amely már Felsősófalvához tartozó területként szerepel, 61 lélekszámmal rendelkezik. (Jekelfalusy szerk. 1898. 1130.) Más években vagy nincs megemlítve a bánya, vagy a falvak egyikéhez csatolva szerepel. (A helységnévtárban egyéb lakhelyként a bánya van bejegyezve, de tulajdonképpen a bányatelep értendő alatta.)

Hogy a bányatelep benépesítői elsősorban nem a térség lakói voltak, azt több forrás is nyilvánvalóvá teszi. Egy 1703-ban elhangzó esküszöveg alapján (Székely Oklevéltár régi VII./119. old.) ismerjük a környékbeli foglalkoztatottak statisztikáját: 111 bányászból összesen 16 parajdi, ebből is 6 alkalmi bedolgozó; az állandó alkalmazottak fele Sófalváról való; ezek mellett még korondi és atyhai bányászok szerepelnek (mindkét falu esetében több bányász, mint Parajdról). (Csiki 2006. 57.) Sokatmondó a Csiki Zoltán által feldolgozott XIX. század elejéről származó statisztika, mely 31 évet ölel fel. Ebből kitűnik, hogy a megélhetés fő forrása „*messzemenően*” az állattenyésztés és a mezőgazdaság volt. Az 1829-es és 1830-as évekre jegyzett „*22 parajdi bányai alkalmazottból 18-19 a távolról jött és utána itt letelepedett szakembergárda, németek és magyarok vegyesen. Az 1836-48 között megjelenő 2 illetve 4 parajdi sóvágó mindössze 2 családfő és utóbb a hozzájuk társuló fiaik. A tényleges helyi sóvágók száma a 30 év alatt egyszer sem haladja meg a 9-et. Az alkalmi fuvarozók, napszámosok inkább a parajdiak (...) Az 1700-1860 közötti másfél évszázadban a csak parajdi (Sófalvák nélkül) sóbányai alkalmazottak száma 20 körül mozog, többnyire a kincstár által kinevezett állandó személyzet. Ezt duzzasztja időszakonként a sóutakat, kutakat, forrásokat, szállítást ellenőrző kihelyezettek névsora. Sóvágó parajdi lakos nemzedékeken keresztül csak néhány család marad.*” (Csiki 2006. 62-63.) „*A pontosság kedvéért megjegyzendő, hogy az 1915-ös és 1925-ös évek parajdi 10 sóvágóját és 11 bányatisztviselőjét a legnépesebb felekezet, a reformátusok irattárából vettük, akikhez adódhatik néhány más vallású is (katolikus és a román behozott hivatalnokok utóbb). De az 1818-1848-as összesítőből is meggyőződhetünk ez utóbbiakkal együtt, hogy a csak parajdi helyi sóvágó 2 és 9 között váltakozott, a 22-es létszámokban a távolról hozott németek, csehek, magyarok voltak. Ez utóbbi foglalkozási mutatók is*

félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a sóvágók zömét Alsósófalva és időnként Felsősófalva adta. A parajdi helybéliek közül nem tolakodtak bányászok lenni. A faluban jól érezhető, és a szájhagyomány szerint is kimutatható volt évszázadokig, hogy a föld alá csak azok szálltak le, akiknek nem volt birtokuk, vagy nem jeleskedtek a gazdálkodásban. Ezt a köztudatot nemrég elhalt vagy ma élő öregek is igazolták. A bányamunkához való viszonyulás szükségszerűen megváltozott akkor, amikor 1962-ben elvették a földeket, és a TSz-ben lehetetlen volt a megélhetés (a köznép számára).” (Csiki 2006. 66.) A fentiek alapján elmondható tehát, hogy a helyi lakosság igen kis szerepet vállalt a bányatelep benépesítésében. Volt, hogy nem is lett volna kifizetődő a sóvágásból megélni, de a sóbányász mesterség alapvetően nem örült túl nagy népszerűségnek. A sóhoz kapcsolódó tevékenységek sokáig csupán kiegészítő szerephez jutottak, valamint a szezonális által is háttérbe kerültek: „a sótermelés egészen az 1900-as évekig legtöbbször csak őszi-téli, esetleg csak tavasz kezdetéig tartó idénymunka volt.” (Csiki 2006. 63.) Sokkal nagyobb jelentőségű viszont az idegenek megjelenése: a környékbelieknek általában értelemszerűen volt hol lakni, telekkel és házzal rendelkeztek, a betelepített szakemberek számára viszont ezeket biztosítani kellett. A tudás és új munkaerő importálásával a bányászati települések körében általánosan jelentkezett ez a megoldásra váró feladat.

„Marosújvárt a jelenszázd elején (1817 évben) az 1791-ik évben megkezdett sóbányászat érdekében és munkásainak telepítése végett gróf Mikes felső-ujvári birtokából 850 hold terület lőn megváltva; ezen terület alkalmasabb részére lőn a bányák közelében a munkástelep elhelyezve, a melyen akkoron minden munkás családnak 30 öl hosszú és 15 öl széles háztelek lett kiszakítva évi 1 frt p. p. vagyis 1 frt 0,5 kr telekdíj fizetés mellett haszonbérül kiadva. Az első munkás lakásokat 2 – 3 osztályból álló faépületeket a bányakincstár építteté, később azokat lakói által megváltatá és most a munkások részint ezekben, részint későbbben általok épített saját házaikban laknak. A terület többi része legelőül maradt és használtatik a banyaalkalmazottak által, jelenleg is egy marha után 52 kr legelési díj fizetése mellett. A többi sóbányahelyeken a munkások az ottani bennlakókból szegődtek, – házuk, földbirtokuk és gazdaságuk van – a sóvágói munka ott, Deésaknát kivéve, csak egyszerű téli elfoglaltságnak és téli mellékkeresetnek tekintetik.” (Blaska 1896. 48-49.) Amint említettük már, Parajd kis bányaként is szembesült ezekkel a jelenségekkel, így történetének bizonyos szakaszában a marosújvári példához hasonlóan telepedtek be az emberek, kezdett „bányateleppé” lenni az egykori bányászat színtere.

„Üzemi épületek és lakóházak és egyéb berendezések” cím alatt Magyar Mihály teljes képet ad

az akkori bányatelep viszonyairól: „*A parajdi bányaműnél 15 üzemi és 17 lakóépület tartatik fenn, melyek 3 község ú. m. Parajd, Alsósófalva és Felsősófalva határában fekszenek, továbbá a bányaműhöz tartozik 58 hold 1333 ööl ingatlan fekvő birtok. Végre a bányamű birtokában van még két vízvezeték ú. m. Kisküküllőág és Parajd-pataki vízvezetékre vonatkozó vízjog és a Korondpatak vízjoga is. Ugyszintén a bányamű által tartatik fenn egy 2'5 kilométer hosszú útvonal, mely a bányatelepet az állami úttal köti össze és az út mentén felállított telefonvezeték, melylyel a Parajd községében lévő hivatalos helyiségek vannak a bányatelepen lévő irodával összeköttetésben. Ugy az üzemi épületek és lakóházak, valamint az említett szolgálmányi jogok törzskönyvelve vannak; az építkezések és tatarozások pedig házilag végeztetnek.*” (Magyary 1904. 770-771.) Ebből megtudjuk, hogy ekkor már adott volt a telefonos összeköttetés, s hogy az épületek két kategóriába sorolhatók: lakóházak (17 db.) és üzemi épületek (15 db.). E telekkönyvezett épületek tatarozása mellett építkezések is szóba jönnek, vagyis a bányatelep egyre beépítettebbé lesz. Az épületek közül Magyary összesen egyet azonosít be, az irodaházat. Arról, hogy a különböző épületek milyen rendeltetésre lettek kialakítva, a következők rajzolnak körvonalat: „*Délről mintegy 1/8-ad része⁴ a Korond pataka által van átmetszve. Ezen szakadás terében a nagyobbik sódomb rész aljában vannak a bányaszádak, gép- és mérőház, sóraktárak és őrtanyák;*” (Csengery 1868. 239.) „*Ezen hegy alatt terül el a bányaeépületekből, raktárakból, hivatalnok-lakásokból álló parajdi sóbánya-telep.*” (Hankó 1896. 117.) „*E hegy alatt terül el a bányaeépületekből, raktárakból és tisztviselőlakásokból álló parajdi sóbányatelep.*” (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben 1901. 344.) „*(...)s már is a városiasságnak némi elemeivel bir, a mennyiben a bányahivatalok és tiszt lakások annak már is városias küllemet adnak (...). Aljában vannak a festői rendetlenségben szétszórt bányaeépületek, raktárak, idább a hivatalnokok szállásai. A hegymeredek oldalán ragyogó sóvirágok, sötét repedések, bányauiregek, a dombokon gyönyörűen fekvő őrházak tűnnek fel, s adnak e tájnak sajátágosan festői küllemet;*” (Orbán 1868. 134-135.) A fentieket összegezve listázásra került egy irodaház, bizonyos bányaszádak, gép- és mérőház, sóraktárak/raktárak, őrtanyák, „bányaeépületek”, hivatalnok-lakások/tisztviselőlakások/tiszt lakások, valamint „bányahivatalok”. Horváth István a sóraktár szinonímájaként említi a „sócsűr” fogalmát („*A felszíni bányavasút hossza ebben az*

⁴ A Sóhegynek (M.A.)

időben⁵ 477 m volt, a kinti csilléket lovak vontatták a «sócsűrbe» (sóraktárba).” (Horváth 2001. 60.) Habár a munkásoknak volt a bányában szerszámosládájuk, amelyben az eszközöket tarthatták (Horváth 2006. 127.), találunk utalást szertárra vonatkozóan is: „Fizetési levonások következők szoktak lenni: (...) Szertárból igénybe vett egyéb anyagok és szerek, u. m. világítási anyag, robbor stb. megtérítése.” (Blaska 1896. 41.) „Olykor a faszeg {faék} közös volt, csak a XX. század közepén kezdett terjedni a «vasék», melyet a «vasbottal» ütöttek («üttek», ahogy Parajdon mondják). A vasékeket és a vasbotot (az 5 - 7 kg-os vaskalapácsot) a bányaműhelyben kovácsolták.”; „A csákányt Szentkeresztbányáról hordták Parajdra és a bányakovács élesítette meg.” (Horváth 2006. 127.) A kovácsműhely már a telep kezdeti stádiumában fontos lehetett, a faeszközök fémre cserélése után viszont hangsúlyosabb szerephez jutott.

A bányatelepek életének újabb színfoltját a fürdők biztosították. „Marosujvárt és Vizaknán, továbbá Deésaknán és Tordán közegézségi célból sósfürdők vannak berendezve (...)” (Blaska 1896. 47.) A felsoroltak között Parajd nem szerepel, ugyanakkor A Magyar Korona országainak helységnévtára az 1877-es évben Parajdhoz már gyógyfürdőt köt. (Kollerffy szerk. 1877. 663.) A parajdi fürdőzés múltját Józsa András foglalja össze: „A meleg sóstavak a XVII - XVIII században Erdély egyik legismertebb, leghíresebb gyógyfürdőjévé tették Parajdot. Az ősi Parajd-fürdő első írásos említése 1715-ből maradt fenn.” (Józsa 2002. 95.) (...) A heliotermikus óriástó eltűnésével, a XVIII. század közepére a hajdani neves Parajd-fürdőre az ismeretlenség teljes homálya borul. (...) Habár az apróbb dolinátavakat, bányagödrökben felgyűlt sósvizet továbbra is használták a gyógyulni vágyók, a fürdő újjászületéséről csak a XIX. század végétől beszélhetünk. (...) Parajd első kiépített fürdőjét Felméri Károly bányorvos kezdeményezésére hozták létre a József-bánya kútjának közelében. A fürdő elsősorban a bánya alkalmazottainak készült. Vizét a József-bánya kútjából nyerte, ahonnan váltásban két-két ember merte a vizet a medencébe. A bányászok kezdetben nem igen akartak levetkőzni, közösen fürödni, ezért a fürdőmedencét teljesen körbeépítették a vetkőző-fülkékkel (SzJL). A József-bányai fürdőt egy 1928-ban készült fényképről ismerjük.⁶ A fényképet más parajdi képekkel együtt Stein Izsák, helybeli kereskedő ársúsította (Szekeres Lajos gyűjteményében). A fürdőt fapalló kötötte össze a Korond-patakával, ahol a fürdővendégek lemoshatták a sót testükről. A fényképen a

⁵ 1896-ra vonatkoztatva (M.A.)

⁶ Füg. 3.

fürdőépületek már igen rozoga állapotban láthatók, így építési idejüket a XIX. század utolsó éveire tehetjük. A medencét három oldalról mintegy 25-30 vetkőző fülke vette körül, a négyszög alakú építmény negyedik oldalát, a fénykép alapján, egy fedett szín-szerű építmény zárta. A József-bányai fürdőt a Korond-vizének egy áradása tette használhatatlanná. A kopár környezet, a rideg bányaépületek nemigen vonzhaták a fürödni, gyógyulni vágyókat, így az idelátogató vendégeknek építették ki Parajd ma is működő strandfürdőjét.” (Józsa 2002. 118-119.) Józsa tehát a XIX. század utolsó éveire teszi a fürdő épülését, ezt viszont pontosítani tudjuk: még az 1901-es képen (Függ. 4.) sincs utalás a fürdőre. Először Zeffer Lukács felvételén (Függ. 5.) kivehetők a fürdő egyszerű, négyszögletben elhelyezett faépületei (– a bányatelep fürdőjének keletkezése tehát nagyjából behatárolható). Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy Józsa minden bizonnyal túlbecsülte az öltözők számát. A későbbiekben a pataktól nyugatra, a Harom aljában is épült egy kövekkel kirakott medence. Trâmbițaș Ion bányamérnök idejében mindenképp érett volt már a parajdi fürdő gondolata. Az 1947-es írás jelentős (a szovátai, korondi mellett említendő) fürdőhelyként tartja számon Parajdot: „A temérdek sósforráson és sósfürdőn (Vizakna, Szováta, Korond, Parajd, Bázna, Kolozs) kívül szinte megszámlálhatatlan a szénsavas és kénes ásványvízforrások száma.” (Bulla, Mendöl 1947. 487.) Parajd ebben is követte az erdélyi bányák példáját, s már az 1900-as évek elején biztosított – elsősorban bányászai, s azok családjai számára – fürdőzési lehetőséget.

A parajdi sót vigyázó őrházak a Sóhegy különböző pontjain voltak felállítva. Cholnoky Jenő 1907-es felvételén (Függ. 6.) két őrház pontos helye van beazonosítva, egyik beleesik az Osztrák-Magyar Monarchia leírásában szereplő rajz szögébe is. A közös épület a Korond-patakának szorosból való kilépése fölött helyezkedett el, a Sóhegy nyugati oldalán, a Cholnoky-kép másik őrháza pedig a szoros közepén, a pataktól délre eső „Kis-Holló” tetején. Újabb őrház meglétét tanúsítja a Monarchia-leírás másik rajza (Függ. 17.): akár az előzőek, ez is magaslaton elhelyezve, a bányatelep fölött kapott helyet. Ez az épület későbbi képeken is szerepel. Magaslatok mellett alacsonyabb szinteken is szükség volt őrházakra: ezt bizonyítja a Magyary Mihály írása mellett megjelenő felvétel (Függ. 7.), mely szerint a szoros közép-felső szakaszán, a patak mellett is állt egy őrtanya. Ezek egyszerű, rendszerint kis épületek voltak.

Tovább gyűjtve az épületek funkciójára vonatkozó adatokat, nyilvánvalóvá lesz, hogy egyfajta orvosi rendelőnek is lenni kellett a bányatelepen: „Mindenik bányatelepen a kincstár tart orvosokat és díjazott szülésznőket. Kórház van marosújbártt, Akna-Szlatinán, Rónaszéken és

Sugatagon. Kisebb-nagyobb sósfürdők vannak mindenik bányatelepen.” (Szathmáry 1898. 159.)

Hogy Parajd esetében is így volt ez, mutatja a következő statisztika is: *„Parajdon 1893-ban Kórház és gyógyszerkötség: 166,57 frt”*. (Blaska 1896. 46.)

A jelenleg is sokak által „Képe” néven emlegetett lovasfelvonó kétségkívül a legreprezentatívabb épülete a bányatelepnek. *„Parajdon az eredeti lovasfelvonót Benedek Nagy Sándor ácsolta 1864-ben.”* (Horváth 2006. 130.). A bukaresti múzeum által közölt leírás (Függ. 8.) szerint a felvonó 1738-ban épült. Habár a megnevezett források mindegyike nem került még ellenőrzésre, valószínűsíthető, hogy ez a leírás téved. Ettől eltekintve fontos adatokkal szolgálnak a felvonóra nézve. A szerkezet fémtengelyből, valamint egy erre nehezedő, fából készült dobból állt. A dobra eredetileg kötél tekeredett, 1866-tól ezt acél kábelre cserélték. A kábel egy csigához futott, ahonnan a megtöltésre váró csille rögzítve volt. A dobból kiállva 4 fagerenda formált kereszt alakot, ezek pedig székekkel voltak ellátva az emberek számára. A négyes osztat 4 pár ló számára biztosított helyet. A berendezést egy fából készült tetőzet védte az időjárási viszontagságokkal szemben, ennek borítása jelenleg lemezekkel van megoldva. Az eredeti, teljesen tönkrement fődés kicserélése 1964-re vált elkerülhetetlenné. A tetőzet négyzet metszetű fagerendák által volt tartva. A dob átmérője 5,4 méter, az épület magassága 5,25 méter, a felvonókábel átmérője pedig 30 mm. Blaska Ubáld az erdélyi sóbányákra általánosan vonatkoztatva mondja a következőt: *„A szállító kötelek – biztos horderejű vas és aczélsodrony-kötelek – valamint a felvonó gépezetek lófogatu gépelyek vagy gőzgépek és kötél korongok épsége biztonság tekintetéből folytonos figyelemben tartatik – javíttatnak és újíttatnak.”* (Blaska 1896. 42.) *„A sószállítás a XIX. század közepétől a József-bányában kiépült «gépely» (lovasfelvonó) segítségével történt. Nyolc ló húzta a csigát és forgatta a vaskarikát. (...) A József-bányában 1864 (a Párhuzamos-bánya nyitása) után épült ki a közös szállítóakna. A «sóhordók» vagy «millyések» négykerekű fékezőmű segítségével tolták be a sót a «kosár» mellé. Az aknán történő felszállítás egy nyolc «lóerős» gépelyen folyt. A föld színén négy pár ló befogására szolgáló «csigaláb» vagy «simely» volt, amely két egymásra merőleges gerendából állt. Ezeknek a haladás szerinti elülső síkjára kerültek a lópárok befogására való «kisefák». A gerenda végeire vaskarikával rögzített «ostorfák», más néven «macskák» (farudak) voltak szerelve a kocsisok keze ügyébe, ezzel biztosították a csiga állását, nehogy visszafordulva agyonüsse a lovakat. Olykor előfordult hogy egy-egy ló kárré ment (elpusztult). A lovak mögötti kocsisülést mély vájata miatt «tálnak» nevezték. (...) A sóskosár vaspántból készült, drótból font fülekkel,*

űrtartalma 200 liter volt.” (Horváth 2006. 129.) „A lovasfelvonót 1953-ig használták, majd később 1958-ban, elvitték a bukaresti technikai múzeumba, ahol az európai ipari emlékek számító építmény, hanyagság miatt tönkrement. Kicsinyített mását először a sófalvi Kovács Mózes készítette el, 1997-ben pedig Szekeres Lajos és Molnár Imre, két nyugdíjas bányász, ismét kifaragták az egész lovasfelvonó berendezés- és a trapéz bányakamrák makettjét, amely jelenleg a kezelési szinten levő múzeumban látható.” (Horváth 2006. 130.) Itt (a különösebb részletezés mellőzésével) meg kell jegyeznünk, hogy a makett nem minden vonásában felel meg a képek által közvetített információknak. A felvonó eltűnése nagyjából azonosítható a „bányatelep”, mint olyan eltűnésével. Szerencsés viszont, hogy különleges alakja minden eddig elért bányatelepi fényképen, rajzon felfedezhető. Ezek segítségével még kiegészíthetők pár sajátossággal az eddigi leírások. A felvonó építészeti jegyeinek, „evolúciójának” részletezésében 3 közeli fényképre támaszkodhatunk, melyek mindegyike viszonylag közeli, de más időpontot és stádiumot tükröz. A közös elemek: a felvonó lábai kőből rakott és kötőanyaggal rögzített alapzaton álltak; a mai bukaresti állapothoz viszonyítva alapvető különbség, hogy oldalai zártak voltak, függőleges irányban elhelyezett – feltehetően fenyőfából vágott – deszkázattal voltak borítva; ez a zártág nem volt teljes, hiszen az oldalakat végig ovális kis nyílások („ablakok”) kísérték körbe; a felvonó épülete zsindellyel volt fedett, az eresz alján csatorna futott végig, melyből több helyen a földre lett vezetve az esővíz. Az épület észak fele kiugró részének csatlakozásánál a tetőszerkezetet egy megemelt rész törte meg, mely minden bizonnyal a szellőztetés végett lett kialakítva. Ez csak a Néprajzi Múzeum tulajdonában levő felvételen (Függ. 9.) látható, az épületről készült makettek sem erősítik meg, és a bukarestben található újrafödött építményről is hiányzik ez. A következő felvételen (Függ. 10.) vehető ki legtisztábban az épület csúcsán, a dob fölött elhelyezett embléma, a bánya jelképe. A három fotó kronológiába rendezésében (a felvonót körülvevő épületek ritkulása mellett) apróbb jegyek segítenek. A kőalapzat csak az utóbbi két képen beazonosítható, az előzőn ugyanis még teljes a deszkaborítás, mellyel (a csatornázás mellett) feltehetően az akna szárazságát védték az esővíztől. Ez a borítás két részből állt: egy sor volt alacsonyabb szögben az alapzatra fektetve, egy újabb sor pedig élesebb szögben az oldalának támasztva. Az idő múltával ez a borítás megbomlott, de pár töredék még a kései felvételeken is szerepel. A legrégebbi földésen (az előzőeknek is megfeleltetve) szellőztető nyílások haladtak körbe. Az újrafödések alkalmával viszont ezek már nem lettek visszaállítva, így a függelék 11-es fotóján (Függ. 11.) a sor már megszakad, a 3 fotó

legújabbján pedig teljesen hiányoznak. Megerősítést nyer ugyanakkor a tény, hogy figyeltek az épületek és berendezések állapotára. A felvonó belső szerkezetéről további részletező információt biztosítanak a technikai múzeum felvételei.

A felvonó mögötti, hirtelen emelkedő részen az omlások ellen, az oldal stabilizálására „cövekekkel” erősített alacsony „kerítés” lett elhelyezve. Ez általános óvintézkedésnek számított: *„A bányákban úgy, mint a kültéren létező vagy esetleg támadó mélyedések, aknák vagy süllyedések és bomló bányarészek kellő korlátokkal vagy kerítésekkel elzártnak, a sófejtési munka és a szállítás általában szintes, szabad és tágas (Maros-Ujvárt villannyal világított) térben van elhelyezve.”* (Magyary 1904. 42.)

Orbán Balázs felvétele (Függ. 12.) az, amely utolsó pillanatban örökítette meg a bányatelep sómalmának valós vonásait. A Csiki Zoltán által közvetített 1720-as összeírásban (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában) szereplő két malom közül (Csiki 2006. 59.) az egyik feltehetően a bánya sómalma. Ez a malom a későbbi fényképeken már nem szerepel, a róla szóló feljegyzések is szűkszavúak és ritkák. István Lajos Sóvidéki víziszerkezetek c. pályázatra leadott (és díjazott) kéziratában⁷ ez áll: *„Ha parajdnak a malmairól akarunk beszélni, önkéntelenül is a Sómalommal kell kezdenünk. Az első sómalom Korond vizére épült. Egy szalmafedeles épületben kétpár malomkö dolgozott. A víz két nagy lapátos vizkereket forgatott, ezeknek a tengelye fogas áttétellel hajtotta a malmokat. Az egyik párkő mint előtörő, diónagyságúra aprította a nagyobb darab kősót, míg a másik pár kö lisztfinomságúra örölte. A vasutnak a megépítésével egyidőben, 1906-ban, a vasutállomás közelébe, megépítették a motormeghajtással működő korszerű sómalmot, így a régi malomnak a létjogosultsága teljesen megszűnt.”* (István 1992. 28.) Az utóbbi kijelentés feltételezné, hogy 1906-ig (ha működni nem is, de) állt a malom. Ezt azonban az 1901-ben publikált rajz (Függ. 4.) nem támasztja alá (– tekintve, hogy nem fényképről van szó, a rajz hitelessége támadható). Az a fénykép (Függ. 18.), amely keletkezésének dátuma jelen esetben nem áll rendelkezésre, de a bányatelep fejlettségének stádiuma alapján nagyon közeli (ha nem azonos) időszakot mutat az előbbi rajzzal, ismét cáfolja, hogy 1906-ig állt volna a malom. Továbbá – amennyiben hitelt adunk a rajznak – az is logikus, hogy a kötet anyagának begyűjtése, terepbejárásai megelőzték a kiadás évét. Végeredményben a malom jóval korábban tűnt el a bányatelepről, mint a felvonó. Posepny térképét, valamint Orbán Balázs felvételét

⁷ A kézirat a budapesti Magyar Néprajzi Múzeum birtokában van

elemezve pontosan beazonosítható a malom helye. A patakhoz való közelsége azonban nem magyarázza egyértelműen a vízzel való táplálásának módozatát. A fénykép alapján egy felsőbb szakaszon vezethették fából készült csatornán a vizet, így biztosítva némi esést annak. Erre szükség is lehetett a kerekek elmozdításához, hiszen a hegy aljában elterülő bányatelep (minimális eséssel a patakmeder fele) lapos volt (– ennek volt következménye a patak alsó szakasz jellege itt, a meanderező vonal kialakulása). A Parajd malmi között elsőnek mondott sómalom István Lajos leírásában szalmafedeles épületként szerepel. Az Orbán-fotón ez már másra van cserélve (feltehetően zsindelelyre). Az épület merőben faszervezetnek tűnik, a felvételen szembe eső oldalt boronafal képezi.

A sorolt épületeken kívül kevésbé jelentős, de tipikus szerkezetei voltak még a bányatelepnek. Így pl. a kis harang, mely a bányatelep után pár évig a mai bányaiskola közelében állt az eredeti haranglábon, míg el nem vitték innen, s szét nem bontották a haranglábat. Alapvető szükséglet volt a bányatelepen a vasúthálózat megléte. Ezen szállították el a sót (– a későbbi években ezen közlekedett a „Muki” nevezetű mozdony), ezek a sínek futottak a Korond-patakához is: a rossz minőségű sót a felhagyott tárok mellett ide, a vízbe ürítették: *„És mind amellet, hogy a helyi elárusításnál minden mázsa árunak csak 20%-a porsó – ez is csak részben adható el; minek következtében tetemes mennyiségű tiszta só hányatik a Korond patakjába.”* (Liszkay 1871. 173.)

Parajd szabadtéri bányamúzeuma

A korábban leírt Parajd és a só jelenlétének kulturális hagyatéka semmiben sem nyilvánulhatna meg tisztábban, mint a bányamúzeum komplexitásában, kompakt jellegében. Ahogy a sóforrás épülete a legalkalmasabb a sós vízzel való kereskedelem, a sós víz tulajdonságainak és felhasználási módozatainak bemutatására, úgy az őrház a sólopáshoz, sócsempészethez, sóval való kereskedelemhez kapcsolódó információknak lehetne ideális közvetítője. A konkrét eszközök és megvalósítási formák hordozóivá lehetnek olyan tulajdonságoknak, amelyek rendhagyóak. A részletező kérdések előtt viszont érdemes betekintést nyerni a klasszikus szabadtéri múzeumok világába, valamint mérlegelni a megvalósítás lehetőségeit.

Cseri Miklós megfogalmazásában *„szabadtéri néprajzi múzeum alatt mi elsősorban azt a múzeumtypust értjük, ahol túlnyomórészt az eredeti anyagokat és szerkezeteket módszeresen és*

hitelesen áttelepített, kisebb részben helyben megőrzött épületekben eredeti funkciójuknak megfelelően berendezett, hiteles enteriőröket tárunk a látogató elé. A népi építészet és lakáskultúra megjelenítése mellett, komplex módon törekszik ez a múzeumtípus az életmód mind teljesebb bemutatására, az épített és élő környezet rekonstrukciójára, beleértve a növény- és állatvilágot, az életmód egyes jelenségeit, tárgyi és szokásvilágát, ünnepeit.” Egyéb lehetőség híján a hiteles másolatok készítése kínál lehetőséget. (Cseri 2003. 5.) A parajdi bányatelepre vetítve a fenti definíciót, a következő következtetések vonhatók le. Az eredeti anyagok és szerkezetek beazonosítása a fényképek, a környék építészetének, valamint a bányatelep idejéből fennmaradt épületek alapos tanulmányozásával megvalósítható. Alapanyagok szempontjából kedvező feltételekkel számolhatunk, a múltban használt építőanyagok többsége ma ugyanúgy rendelkezésre áll. Ezek előkészítése, feldolgozása az, amely nagyobb kihívást jelent. Turzo József a Martinban létrehozott múzeum nehézségeit és megoldásait mutatja be: „Martinban nagy probléma a szlovák falumúzeum felépítése során a népi építészetben szükséges építőanyag megszerzése. Az alapozáshoz és a főfalakhoz az épületek származási helyéről vásárolunk terméskövet.(...) A fa, a kő és a tetőfedő anyag meg kell hogy feleljen építészeti-esztétikai igényeknek és tartósnak kell lennie. Boronafalás építmények esetében, ahol az eredeti építőanyagnak csak kis része használható, az új szerkezeti elemek meg kell feleljenek a műemlékvédelmi szempontoknak, az építési technika, de a múzeumi kiállítási egység bemutatási követelményeinek is. A pótlandó szerkezeti elemek előállítására régi lakóházakat és gazdasági épületeket vásárolunk, amiknek még ép a faanyaga. Kiegészítő elemeket hasonló vagy ugyanolyan anyagból készítenk, a csapolás látható helyeit nem retusáljuk, úgy készülnek, mint a hagyományos építészetben.(...) A fakiválasztás legnagyobb problémája az, hogy az erdőgazdaságoknak olyan fájuk van, ami nem mindig felel meg a mi céljainkra. A gömbfűt motoros fűrészszel vágják fel, tehát a fa felülete nagyon egyenletes, az ágakat a fatörzs szintjén fűrészelik le, és a fa nem felel meg az esztétikai követelményeknek. Az erdőgazdaságokban vásárolt fa másik hátránya az, hogy nem tudjuk, melyik évszakban vágták ki. Nagy fáradsággal tudjuk kiválasztani a kissé hajlott darabokat, mert ezek alkalmasabbak, mint a teljesen egyenesek.” (Turzo 1984. 138.) A régi épületek felvásárlásával való korhű faanyag beszerzése kivitelezhető lenne Parajd esetében is: napjainkban egyre több helyen épül modern panzió a már hasznavehetetlen, vagy megrongálódott régi épületek helyén. Ilyen esetekben a faanyag legtöbbször (a mi szempontunkból) elvesztegetésre kerül.

A módszeres és hiteles áttelepítésnek, a helyben megőrzött épületek bemutatásának komoly akadálya, hogy a múlt század során a bányatelep épületei teljes mértékben eltűntek. Az egyetlen bukarestben „megőrzött” darab is igen romos állapotban érte meg a 2010-es évet. Az áttelepítés lehetősége tehát ennek az épületnek az esetében elképzelhető, más épületeknél nem lehetséges az in situ, vagyis helyben való megőrzés, valamint az áttelepítés. A megőrzés a helyes kifejezés, hiszen olyasminak a megragadásáról van szó, amit ténylegesen az eltűnés határáról rántunk vissza. A meghatározás hangsúlyt fektet az enteriőr bemutatására, mely a parajdi bányatelep esetében a legnagyobb kihívásnak mondható. Az ott folytatott tevékenységre, az épületek külsejére vonatkozóan viszonylag sok információ áll rendelkezésre, az épületek belteréről viszont keveset tudunk. Ezek hiányosságai a leírásoknak, így kompromisszumkötésre vagyunk kényszerítve: csak a kor általános lakáskultúrájára, valamint más erdélyi sóbányatelepek enteriőrjeire vonatkozó információkra támaszkodhatunk. Ennek a munkának a nehézségeiről ír K. Csilléry Klára: *„A deklaráció megfogalmazásának ideje, 1957 óta még tovább romlott az olyan lakóépületek megszerzésének a kilátása, amelyekben még teljes egységben fennáll az az eredeti berendezés, amivel azok korábban funkcionáltak. Ebből következik, hogy fokozottabban kell a kényszerű kompromisszummal, a lakásbelső egészének a rekonstruálásával elnünk. (...) Korántsem elegendő, ha belső egyes darabjai önmagukban hitelesek és helyiek, hanem minden az együttesbe bekerülő példánynak társadalmilag és gazdaságilag megfelelőnek és időben is összeillőnek kell lennie egymással és a befogadó épülettel. (...) Természetes tehát, hogy mindenekelőtt a berendezendő épület eredeti lakásképeiből, ennek és természetesen az egész háznépnek a gondosan tanulmányozott történetéből kell kiindulnunk.* (K. Csilléry 1984. 153.)

Az említett nehézségek ellenére Parajd ideális helyszíne lenne az életmód, ehhez kapcsolódó jelenségek, a tárgyi és szokásvilág bemutatásának – még ha nem is hagyományos skanzenként. Mondhatjuk, hogy feltáratlan világ bemutatása valósulna meg, ugyanakkor újabb mozaikként jelentkezne ez a törekvés a magyar skanzenológia történetében: *„A mi néprajztudományunk, s vele együtt a magyar „skanzenológia” még mindig a hagyományos paraszti kultúra „huszonnegyedik órában” levő reliktumait igyekszik felkutatni és bemutatni, közben az ilyen ipari, városi közösségek, melyek szintén léteztek a magyar nyelvterületen, az érdeklődés perifériájára szorultak...”* (Cseri 1992. 714.) Egyfajta hiánypótlásra kerülne sor, amely jótékony hatását éreztetné úgy Parajd kulturális életét, mint a térség turizmusát tekintve. *„ORTUTAY Gyula előadásából itt csak egy gondolatra utalunk, arra, mikor a muzeumok hármasköréről*

szól: *«A múzeum feladata - és ez nem rangsorkérdés, hanem azt mondhatnám, genetikus, szükségszerű sorrend a múzeumi munkánál - első soron a megőrzés. Tehát az anyag összegyűjtése, konzerválása, megőrzése. Másodszor a múzeum feladatai közé tartozik a tudományos feldolgozás, az anyag rendszerezése, értelmezése, tudományunkban való elhelyezése. A múzeum harmadik funkciója a nevelő munka».* (Balassa 1984. 30.) Balassa arra hívja fel a figyelmet, hogy a tudományos szintér biztosítása szükség, és egyben cél. A megfelelő szakértelem a múzeum hitelességének, így sikerességének feltétele. Cseri Miklós a skanzenekről mondja a következőket: *„Szinte kivétel nélkül úgy hirdetik és fogadtatják el magukat, mint a nemzeti jellegzetességek legfőbb megjelenítői (például Magyarország kicsiben), ugyanakkor egyre inkább eleget tesznek azon igényeknek, melyek a kisebbségek, a bevándorlók, marginális rétegek, s általában az átmeneti rétegek és a kevert kulturális formák feldolgozására és a többség számára történő bemutatásra irányulnak.”* (Cseri 2003. 7.) Parajd esetében nem beszélhetünk nemzeti jellegzetességről, de a só jelenléte, a sóbányászat erdélyi specifikumként könyvelhető. Az idézett szerző fogalmazza meg azokat az alapvető problémákat is, amelyekre valamelyest orvoslást, megoldásra való törekvést jelentene a múzeum. Ezek között szerepel az uniformizálódott életmód, az egyedi és hagyományos építmények pusztulása, a természetes anyagoktól való elszakadás, a tény, hogy kiveszőben van a kézzel történő alkotás, stb. Társadalmi problémák tekintetében olyan jelenségek mérsékelésében segíthet, mint a kisközösségek szétesése, a gyökerek elvesztése, és a személyes és kulturális identitások elbizonytalanodása.

Elmodható, hogy a hagyományos skanzenekhez viszonyítva a parajdi múzeum tematikai többrétűsége nyitást jelentene, hiszen a hagyományos paraszti kultúra felvillanása mellett specifikumként hangsúlyosan kerülne bemutatásra az erdélyi sóbányászat által formált világ, valamint a jellegzetes XIX. századi lét „falu” és „város” határán létrejövő köztes állapota (amely Parajd sajátja). Megvilágítást nyernének azok a hihetetlenül erőteljes migrációs jelenségek, amelyek Parajdra nézve döntő jelentőségűek voltak, de egész Erdélyre kivetíthetők.

A kivitelezés megvalósításáról szólva fontos, hogy biztosítsuk az interdiszciplinaritás érvényesülését. *„Ma is időszerű állásfoglalása a néprajzos és építész munkamegosztását illetően: «A magyar néprajzra fontos és szükséges népi objektumok kiválasztásánál és azok gondozásánál, s későbbi másodlagos helyen - a magyar nép ligetében - a Magyar Skansenben való elhelyezésénél ... elsősorban csakis az etnográfus működhet eredményesen és a néprajzi*

tudomány megkívánta szakszerűséggel közre. Az bizonyos azonban, hogy az építész mesterségbeli segítségét nem nélkülözheti, hiszen egyes, az építészet keretébe vágó munkák elvégzése megfelelő szakembert kíván. (...)» «Hangsúlyozom, hogy a szabadtéri múzeum első- és utolsósorban is múzeum, melynek létrehozása, berendezése és kezelése múzeumi szakemberek feladata. Emellett másodsorban idegenforgalmi látványosság is lehet. Az anyag kiválogatása tehát egyedül néprajzi szakemberek feladata, úgyszintén a lebontás és felállítás ellenőrzése is.» (Kecskés 1980. 36.) A Kecskés által idézett Vargha László és Györffy István nevéhez kötődő gondolatok kifejtik, hogy úgy a néprajztudomány, mint az építészet és muzeológia képviseltetve kell legyen. A parajdi bányamúzeum megvalósulási feltétele azoknak a szakértőknek a felkeresése és bevonása, akik tapasztalattal, kompetenciával rendelkeznek ilyen téren. Ezek mellett szerepet vállalhatnak olyan bevont szakemberek is, akikben még tükröződik az a tudás, amellyel egykor a most felépítésre szánt épületeket építették. Ez már a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumnál alkalmazott eljárás volt: „Az építőmunka azonban meglehetősen nagy feladat elé állította az ebben kevésbé járatos múzeumot. 1968-ban saját kivitelezésben folyt ez a munka, alkalmilag foglalkoztatott kisiparosokkal, sőt az épület származási helyéről felhozott szakemberek közreműködésével (pl. a kispaládi lakóház).” (Balassa 1984. 38.) Parajd térségében még élnek olyan szakemberek, akik a régi, megszokott eszközökkel dolgoznak. Így pl. a zsindelykészítés továbbra is a régi technikával, új eszközök használata nélkül valósul meg. Néhol ezek hiánya továbbra is nehézséget jelent: „Az új tetőzsindelyeket egy szolgáltató szerv gyártja a mi szakmai felügyeletünk mellett. (Nem bízhatjuk a tetőfedő anyag előállítását az építésztéchnikusra.) Az első tetők pontos kiállítási másolatok voltak, de tudjuk, hogy az egész objektum külső megjelenése szempontjából éppen a tető meghatározó. Eddig szándékosan nem készítettünk olyan tetőt, ami feltűnően eltér a szabályostól. Meg kell tartani a tetőszerkezet külső méretet, és a tetőfedést csak szakember felügyelete mellett szabad végezni, hogy betartsák a zsindelysorok és a kémény esztétikus szabálytalanságát.” (Turzo 1984. 139.)

A megvalósítási lehetőségek felmérését folytatva, az első kérdés a helyszín kiválasztása. Ma a bányatelep területe szinte teljes mértékben kopár, a szükséges szigetelési, vízelvezetési munkálatok után tervek szerint sor kerül egyfajta rehabilitációra⁸. A múzeum eredeti helyére való visszaépítése viszont nem lehetséges, tekintve, hogy a mély üreget rejt, az építkezési

⁸ Információ a Horváth Istvánna, a parajdi sóbánya geológusával folytatott beszélgetésre alapozva

engedély megszerzésére igen kevés az esély. Ez adottá tette volna az eredeti növényzetet, környezetet. A bányatelep helyszínéül más helyet kell választani. Amennyiben a közelben valósul ez meg, részben megmarad a környezet hitelessége a múzeum számára. Említésre méltó a bányatelep területének térkép által is érzékeltetett kompakt jellege, hiszen kelet felől a Sóhegy fala, nyugat felől pedig a Korond-pataka szab éles határt. Északon ezek összefutnak, így dél fele a szoros az egyetlen szűk természetes kijárat. A múzeum területigénye viszonylag kicsi, domborzati szempontból sem állít különösebb preferenciák elé, az egyetlen szempont a folyóvíz közelsége, erre ugyanis szükség van a malom működtetéséhez, hiteles bemutatásához. Potenciális helyszínként vizsgálandó a szoros dél-keleti kijárata, honnan egy lapos térség kezd körülolelni a Sóhegy patak által leválasztott kisebbik részét, a Kis-Hollót. Ez a tér – építkezés szempontból – már több reménnyel kecsegtet, ugyanakkor kellőképpen közel esik az eredeti helyszínhez: minél közelebb hozható a múzeum a Sóhegyhez, Sószoroshoz, annál hitelesebbé válik.

Külön problematikát képvisel az épületek kiválasztása, habár ez a bányamúzeum esetében teljesen másként valósul meg, mint a magyarországi példánál. A kiválasztás abban a formában meg sem valósulhatna, hiszen ezek az épületek már csak fényképeken, leírásokban élnek, gyakorlatilag rég el lettek tüntetve a bányatelepről. Maga a választás ugyanakkor sokkal kisebb jelentőséggel bír, ugyanis választás, mint olyan, csak néhány esetben kell megvalósuljon: a bánya relatív kevés épületet mondhatott magáénak, továbbá a számszerű gyarapodást az is fékezte, hogy az évek folyamán bontottak is le épületeket, így átépülés történt. A választás ezekben az esetekben indokolt – tulajdonképpen ezekben is csak akkor, ha az időben egymást követő két épület alaprajza átfedést mutat, vagy a zsúfoltság esztétikailag nem engedné meg a párhuzamos megjelenítését két korszaknak.

Alapvető feladat meghatározni, hogy hol helyezzük el a jelen és múlt közötti hidat. A skanzenek varázsát az a 3 dimenziós időutazás biztosítja, mely részeseként (érezve, tapintva, szagolva, látva, hallva) valamelyest távol maradhatunk a jelen századtól. Ugyanakkor a technikai eszközök ma már a skanzenek enteriőrjeinek egységét is megtörik. Ezek célja, hogy interaktivitást, minél több információ közlését tegyék lehetővé. Képernyők, hangeffektusok, műtűz és illatok, stb. szerepelnek ezen az eszközpalettán. (Cseri 2003) Ezek mellett adott a következő dilemma is: *„A nagy tömegek kiszolgálásának igénye felforgatta a hiteles kiállítási egységeket. Információs rendszerek, táblák, pihenők, WC-k, mosdók, éttermek és büfék, színpadok és öltözők kerültek a*

19. századi miliőbe (...) miközben egyre jobban ki akarjuk szolgálni a látogatót, keressük kényelmét, szinte magunk kasztráljuk a közvetíteni kívánt értékeket, s kényszerülünk rossz kompromisszumokba.” (Cseri 2003. 9.) A felsorolt kiszolgáló létesítményeknek tehát különálló teret kell biztosítani. Ez egyben befolyásolja a korábban leírt területi jellemzőket, valamint az épületek számbeli nagyságrendjét (ezek az új épületek ugyanis kikerülhetetlenül részét képezik a leendő múzeumnak).

Hogy milyen más szempontok jöhetnek még szóba a megvalósítás kérdésében, mutatja a szentendrei példa is. *„A. felsorolt alternatívák közül a néprajzos szakterület és a Múzeumi Főosztály – miután a Petneházi rét megszerzése reménytelennek látszik – a Szentendre, öregforrás környékét látja a legmegfelelőbbnek a gyűjtemény igényes és hiteles elhelyezésére. A műemlékekben gazdag kisváros, a környező kirándulóhelyek, a fejlődő bel- és külföldi idegenforgalom biztosíték arra, hogy az itt felépülő skanzen betöltsi a neki szánt szerepet. A Budapest-Szentendre Visegrád gyorsforgalmi út megépülése után a megközelítése sem jelent különösebb nehézséget.”* (Balassa 1989. 33.) A megközelíthetőség mellett tehát a várható turisztikai forgalom az, amely döntő szereppel bír. Parajd kedvező elhelyezkedését említettük már korábban, ahogy részletesen kitértünk Parajd turizmus szempontú leírására is. Ezek alapján Parajd minden további nélkül megfelel e kihívásnak. Az említetteken kívül egyáltalán nem utolsó szempont a program beilleszthetősége a terület fejlesztési tervébe, vagy a helyi szervek általi támogatottság. Már a kezdeti stádiumban listázásra kell kerüljenek a potenciális partnerek, támogatók. Költségek tekintetében korai lenne számokkal dobálózni, viszont az előre várható beruházási kategóriák nagy vonalakban vázolhatók: munkabérek, tűzvédelmi és üzemelési megoldások, új épületek (igazgatási és kiállítási épületek, raktári- és konzerválási pavilonok, területrendezési épület, stb.) létesítése, út- és közműhálózat, kertészeti rendezés, műszaki tervek, generáltervek, néprajzi helyszíni vizsgálatok, épületvásárlások, szállítás, konzerválás, fenntartás, terület kisajátítása (adott esetben), tárgyvásárlás, stb.

Ami a múzeum működtetését illeti, egyértelmű, hogy kvalifikált emberek szakértelmére van szükség. Ennek a működtető szervezetnek a létrejötte meghatározó pillanat volt a szentendrei szabadtéri múzeum esetében is: *„Az ankét határozati javaslatában operatív intézkedések szerepeltek. A Művelődésügyi Minisztérium a Néprajz Múzeum keretében foglalkozzék a «múzeumszervezeti biztosításával és fokozatos kiépítésével».(...) A Művelődésügyi Minisztérium*

Múzeumi Főosztálya 1961. novemberében megbízta a Néprajzi Múzeumot a Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezésének előkészítő munkálataival. Ennek nyomán 1962. januárjában megalakult a «Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum Operatív Szakbizottsága»”. (Kccskés 1980. 37.) Sor kell kerüljön a múzeum tudományos, kulturális, szervezeti és pénzügyi függetlenségének és önállóságának megszervezésére.

Összegzés

Parajd szabadtéri bányamúzeumának létrejötte hétmérföldes lépés lenne a falu turizmusának evolúciójában, ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy (– az érték definíciójának, relatív voltának boncolgatása nélkül –) ez a múzeum olyan élesen elhatárolható megvalósítási formája lenne a fejlesztésnek, amely értékesebb pl. a közelmúltban újjá varázsolt tordai sóbánya turisztikai attrakciójánál. A múzeum létrejötte elsősorban a helyi lakosság mentalitásának változását tükrözné, amely reményt adna annak tekintetében, hogy a működtetés során (reklámanyagok, ajándékok, kapcsolódó rendezvények, stb. biztosítása közben) sem válik uralkodó jelenséggé, Cseri Miklós szavaival élve, a „disneylandesedés”. Ő fogalmazza meg azt is, hogy hiányzik még a skanzenek egyértelmű érték- és normarendszere. Ez egyben szabadságot is jelent ezeknek a feltételeknek a megszabásában.

Parajd szabadtéri bányamúzeumának a terve provokáció: provokálva érezheti mindenki magát, aki érintett a falu turizmusában, kulturális életében, vezetésében. Olyan elképzelés körvonalazása ez, amelynek mozaikjai között szerepel egy a térségben ismeretlen turizmus meghonosítása, a hagyományos építészet óvásának eddig érintetlen kérdése, új perspektívák nyitása a környék kulturális életét illetően, az eltűnés széléről való megmentés kihívása, valamint a saját múlthoz való közeledés. Ezek mindegyike a mentalitást célozza, mely enged a tudatosság és körültekintés hiányának, a turizmus tömegesedésével járó negatív vonzatoknak, a bazárosodásnak, a kultúrával, múlttal szembeni érdektelenségnek, a hitelesség elvesztésének. Az említett hétmérföldes előrelépésnek ugyanis elsősorban ez a gondolkodásmód állja útját, nem az anyagi fedezet hiánya.

Felhasznált irodalom

Asztalos Miklós (szerk.): *A történeti Erdély*. Erdélyi Férfiak Egyesülete, 1936

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország VII. kötete, a Magyar Királyi Államnyomda kiadása, Budapest, 1901

Balassa M. Iván: *A Szabadtéri Néprajzi Múzeum története*. In: Kecskés Péter (szerk.): Ház és ember. 2. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei, Szentendre, 1984

Balassa M. Iván: *A Szabadtéri Néprajzi Múzeum története*. In: Selmeczi Kovács Attila, Szabó László (szerk.): Néprajz a magyar múzeumokban. Budapest – Szolnok, 1989

Benedek Kálmán: *Emlékirat a parajdi sóbányászat fejlesztése érdekében*. In: Bányászati, Kohászati Lapok XXXVII, 1905

Blaska Ubáld: *Erdélyi sóbányászat átnézete*, Kolozsvárt, 1896 Bulla Béla, Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1947

Csanády Béla: *Kirándulás a parajdi sóbányákhoz*. In: Vasárnapi Újság XI., 1864

Cseri Miklós: *A szabadtéri múzeumok szerepe és lehetőségei a változó világban*. In: Ház és Ember. 16. 5-11., 2003

Cseri Miklós: *Az életmódváltozás bemutatása a szabadtéri múzeumokban*. In: Viga Gyula (szerk.), Kultúra és tradíció II. 1992

Csiki Zoltán: *Társadalmi tagozódás, foglalkoztatottság*. In: Horváth István, Ozsvát Pál, Vécsei András: Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából. Corvin kiadó, Déva, 2006.

Csengery József: *Vázlata a parajdi sóképlet viszonyainak és az ottan divó sóbánya művelet módorának*. In: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai XI., 1868

Hankó Vilmos: *Székelyszékelyföld*. Az Erdély-részi Kárpát-Egyesület kiadása, Budapest, 1896

Horváth István: *A sóvidéki (parajdi) sóbányászat rövid története. A sóvidéki (parajdi) sóbányászat történetének rövid kronológiai összefoglalása*. In: Horváth István, Ozsvát Pál, Vécsei András: Rapsóné öröksége. Tanulmányok Parajd község múltjából. Corvin kiadó, Déva, 2006.

Horváth István: *A székely sóbányászat rövid története*. Lyra kiadó, 2001

István Lajos: *Sóvidéki víziszerkezetek*, az 1991-92. Évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat III. díjas pályázata; gyűjtés ideje 1992.X., Néprajzi Múzeum, Ethnológiai adattár, 24647.sz., Budapest

Jekelfalussy József (szerk.): *A Magyar Korona országainak helységnévtára*, Budapest, 1898

Jekelfalussy József (szerk.): *A Magyar Korona országainak helységnévtára*, Budapest, 1902

Józsa András: *A sóvidék és fürdői*. Firtos Művelődési Egylet, Korond, 2002

K. Csilléry Klára: *A szabadtéri múzeumok berendezési problémái*. In: Kecskés Péter (szerk.): *Ház és ember. 2. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei*, Szentendre, 1984

Kecskés Péter: *A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos előkészítése és telepítési terve*. In: *Ház és ember. 1. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei*, Szentendre, 1980

Kollerffy Mihály (szerk.): Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Korona országainak helységnévtára*, Budapest, 1877

Kollerffy Mihály, Dr. Jekelfalussy József (szerk.): Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal – *A Magyar Korona országainak helységnévtára*. Budapest, 1882.

Lázár Emese: *Teljes fordulatszámon a parajdi sófejtés*. Interjú Seprődi Zoltán bányaigazgatóval, Hargita népe Gazdaság, a Hargita Népe napilap tematikus melléklete, 2.old. In: *Hargita Népe közéleti napilap*, XXII. évf., 33. (5692.) szám, 2007.02.17.

Liszkay Gusztáv (Schmidt Alajos után): *A kőso-bányák Erdélyben*. In: *Bányászati és Kohászati Lapok*. IV.évf., 18.sz., 1871 szept.15.

Magyary Mihály: *Az erdélyrészi sóbányászat ismertetése*. In: *Bányászati és Kohászati Lapok*, XXXVII. évf., II. kötet, 23. szám, Budapest, 1904

Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. I. kötet, Pest, 1868

Posepny, Franz: *Studien aus dem Salinargebeite Siebenbürgens*, Bécs, 1871

Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. III. Kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986

Szentiváni Mihály: *Gyaloglat Erdélyben*. Európa könyvkiadó, Budapest, reprint 1986

Tulogdi János 1908-as naplója

Turzo József: *Területi elrendezés és építőanyag*. In: Kecskés Péter (szerk.): Ház és ember. 2. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei, Szentendre, 1984

Csiki Zoltán alapítványi elnökkel folytatott beszélgetés (2010)

Horváth István geológussal folytatott beszélgetés (2009-2010)

Szabó Ernő kultúrigazgatóval folytatott beszélgetés (2010)

Függelék

Függ. 1. A bányatelep észak-nyugatról (Orbán Balázs, 1868– Románia Országos Levéltára, marosvásárhelyi fiók).....	36
Függ. 2. A jelenlegi sómalom közelében álló régi épületek egyike (Miklós Alpár, 2010).....	36
Függ. 3. A bányatelep 1928-ban – Józsa András szerint (Forrás: Cseresnyés Attila).....	37
Függ. 4. A bányatelep dél-nyugatról (Forrás: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben, 1901)	38
Függ. 5. A bányatelep nyugatról (Forrás: Zeffer Lukács, 1917).....	38
Függ. 6. A Sósoros 1907. VI. 15.-én (Forrás: Cholnoky Jenő, 1907 – Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság, Kolozsvár)	39
Függ. 7. A sósoros őrházaival (Forrás: (Magyary Mihály: Az erdélyrészi sóbányászat ismertetése.) In: Bányászati és Kohászati Lapok, XXXVII. évf., II. kötet, 23. szám, Budapest, 1904).....	39
Függ. 8. A Dimitrie Leonida Technikai Múzeumtól kapott, felvonóról készült leírás és képek.....	40
Függ. 9. A Képe épülete (Forrás: Néprajzi Múzeum, Budapest)	43
Függ. 10. A lovasfelvonó épülete (Forrás: Horváth István)	44
Függ. 11. A bányatelep felvonója (Forrás: Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely).....	45
Függ. 12. A bányatelep sómalmával (Forrás: Orbán Balázs, 1868 - Románia Országos Levéltára, marosvásárhelyi fiók).....	46
Függ. 13. A bányatelep dél-nyugatról (Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Érd)	47
Függ. 14. Franz Posepny alaprajzos térképe (Forrás: Franz Posepny, 1867).....	48
Függ. 15. A makett alapján készült alaprajzos térkép	49
Függ. 16. A makett outputjai (Forrás: Szeredai Lóránt, 2010)	49
Függ. 17. Az Osztrák-Magyar Monarchia leírásának illusztrációja (1901)	51
Függ. 18. A parajdi bányatelep látképe (Forrás: borvízmúzeum, Szejke)	52
Függ. 19. A bányatelep területe 2010-ben (Forrás: Miklós Alpár)	53

Függ. 1. A bányatelep észak-nyugatról (Forrás: Orbán Balázs, 1868 – Románia Országos Levéltára, marosvásárhelyi fiók)

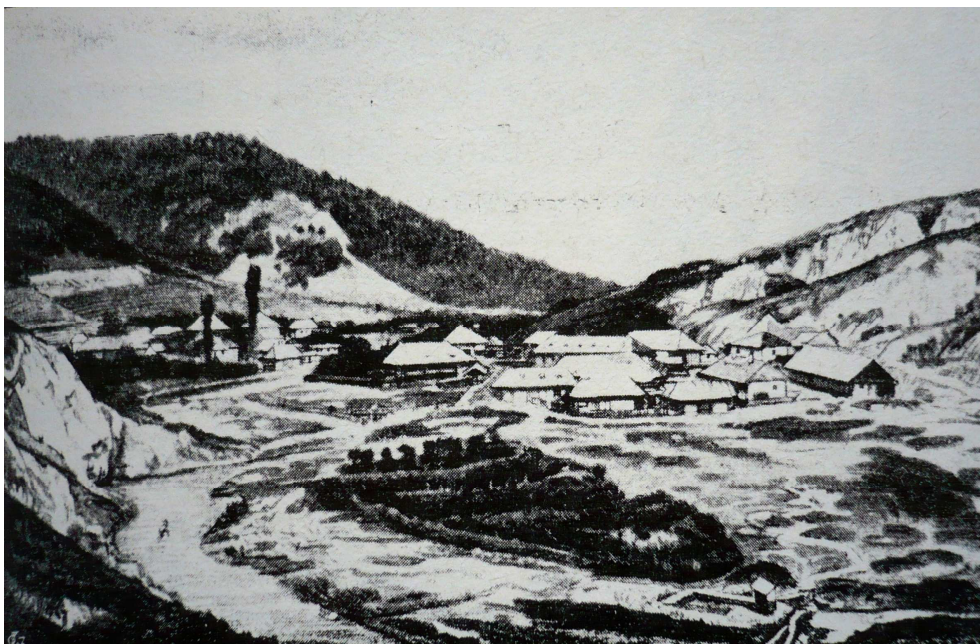
Függ. 2. A jelenlegi sómalom közelében álló régi épületek egyike (Miklós Alpár, 2010)

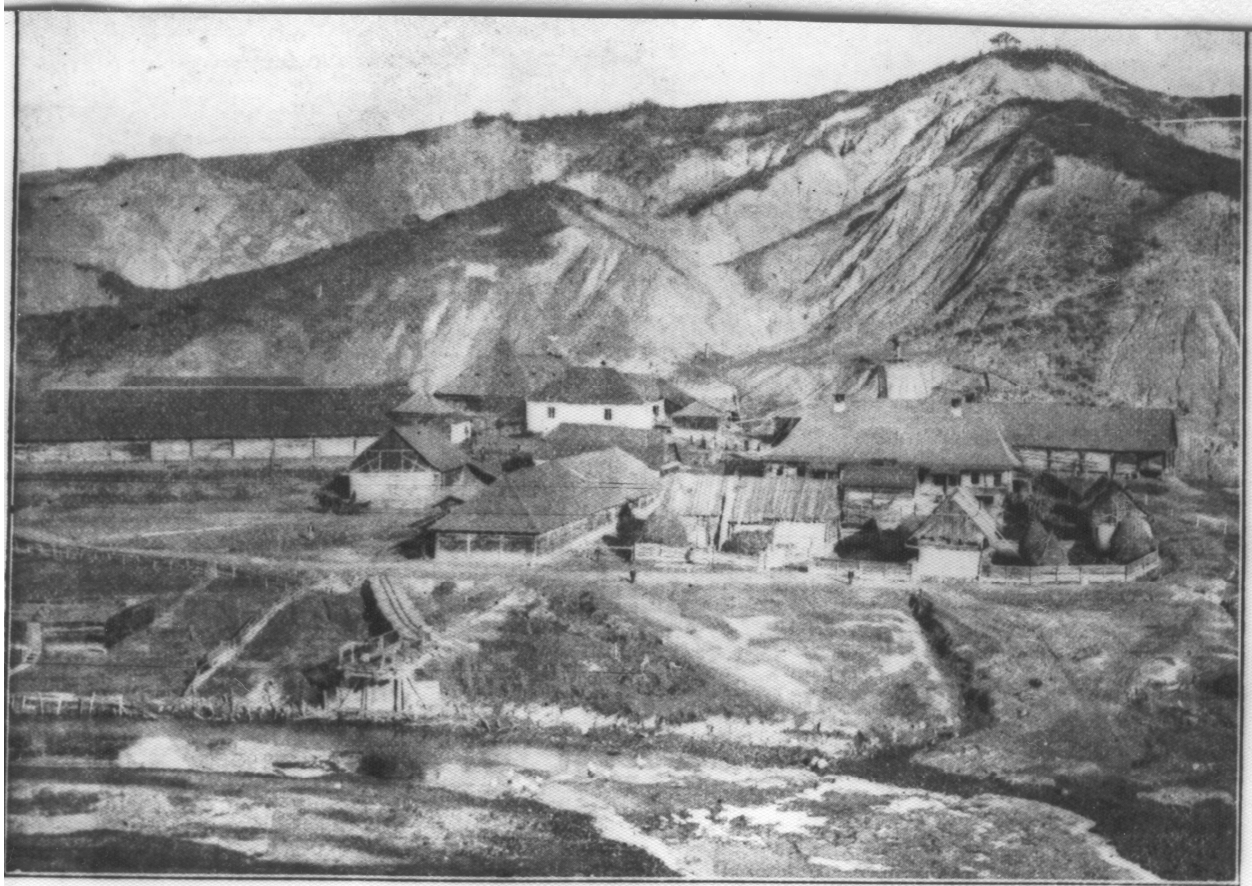
Függ. 3. A bányatelep 1928-ban – Józsa András szerint (Forrás: Cseresnyés Attila)

Függ. 4. A bányatelep dél-nyugatról (Forrás: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben, 1901)

Függ. 5. A bányatelep nyugatról (Forrás: Zeffer Lukács, 1917)

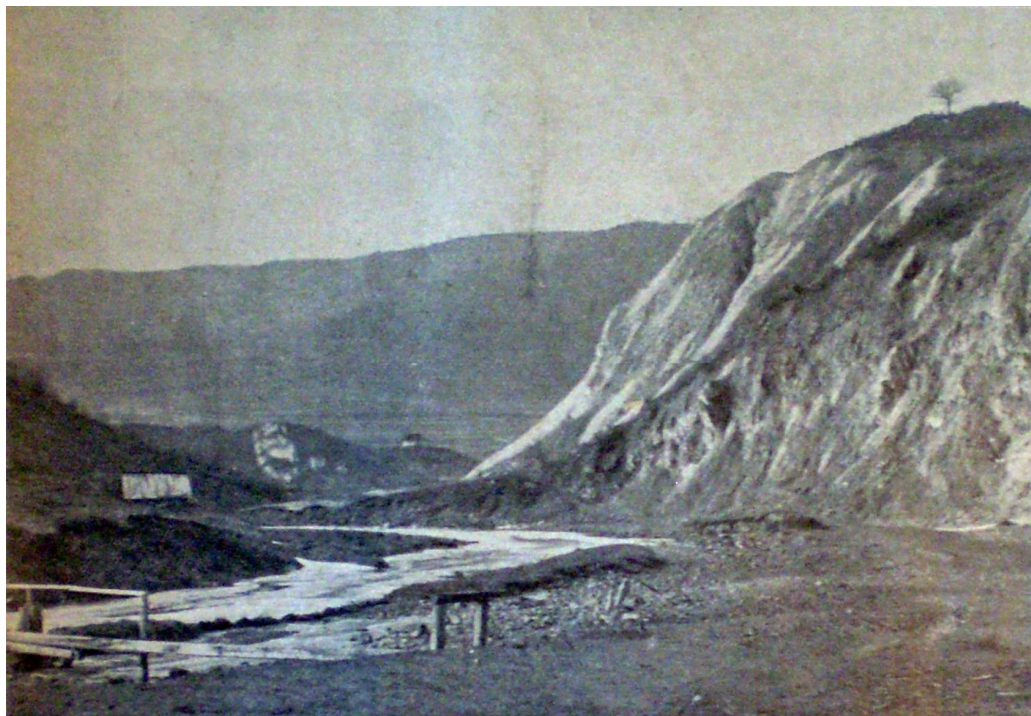
Zeffer Lukács felvétele.

A parajdi bányatelep délről, a háttérben a sóhegy a régi külfejtésekkel.

Függ. 6. A Sósoros 1907. VI. 15.-én (Forrás: Cholnoky Jenő, 1907 – Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság, Kolozsvár)

Függ. 7. A sósoros őrházaival (Forrás: (Magyary Mihály: Az erdélyrészi sóbányászat ismertetése.) In: Bányászati és Kohászati Lapok, XXXVII. évf., II. kötet, 23. szám, Budapest, 1904)

Függ. 8. A Dimitrie Leonida Technikai Múzeumtól kapott, felvonóról készült leírás és képek

Crivacul a fost construit în 1738 și a funcționat la salina Praid până în anul 1951. Aceasta atestă că la salina respectivă se exploatau zăcămintele de sare cu ajutorul unor instalații ingenioase, care ușurau munca oamenilor și creștea productivitatea.

Instalația pentru extragerea sării (crivacul) este compusă dintr-un tambur de lemn ce se sprijină pe un ax central de metal. Pe tambur este înfășurat un cablu de oțel (inițial a fost înfășurată o frânghie care a fost înlocuită în 1866). Acest cablu merge la un scripete de unde era legat vagonetul în care se încărca sare. Tot de tambur sunt legate în cruce 4 bârne de lemn cu scaune pentru oameni și locașuri pentru 4 perechi de cai. Instalația este protejată de intemperii printr-un acoperiș de lemn învelit cu tablă care nu este cel original. În 1964 s-a înlocuit acoperișul care era complet deteriorat. Acoperișul este susținut de bârne de lemn cu secțiune pătrată.

Diametru tambur-5,4 m.

Înălțime-5,25 m.

Diametru cablu extracție –30 mm.

Are inscripție „1866” pe pivotul mare.

Documente de referință:

-registrul de inventar al sectorului Mașini Industriale Parc.

-Fișa analitică întocmită de muzegraf Munteanu Constanța în anul 1979.

-Fișa standard întocmită de Aurel Tudorache, Responsabil Compartiment Muzeografie, Documentare, în anul 2003..

-Publicația “Istoricul metodelor de exploatare a zăcămintelor de sare din România

Függ. 9. A Képe épülete (Forrás: Néprajzi Múzeum, Budapest)

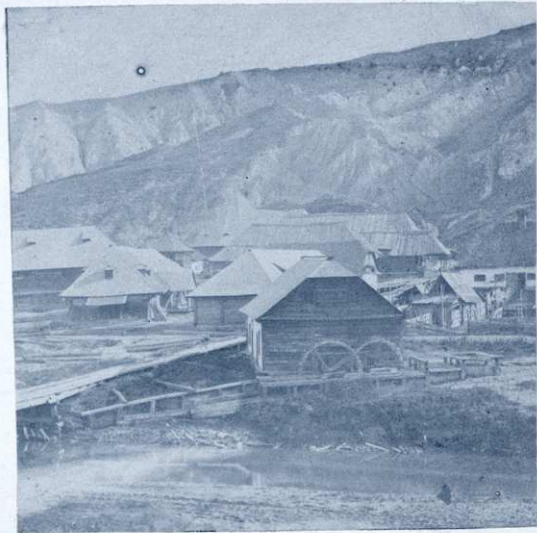
Függ.10. A lovasfelvonó épülete (Forrás: Horváth István)

Függ. 11. A bányatelep felvonója (Forrás: borvízmúzeum, Szejke)

Függ. 12. A bányatelep sómalmával (Forrás: Orbán Balázs, 1868 - Románia Országos Levéltára, marosvásárhelyi fiók)

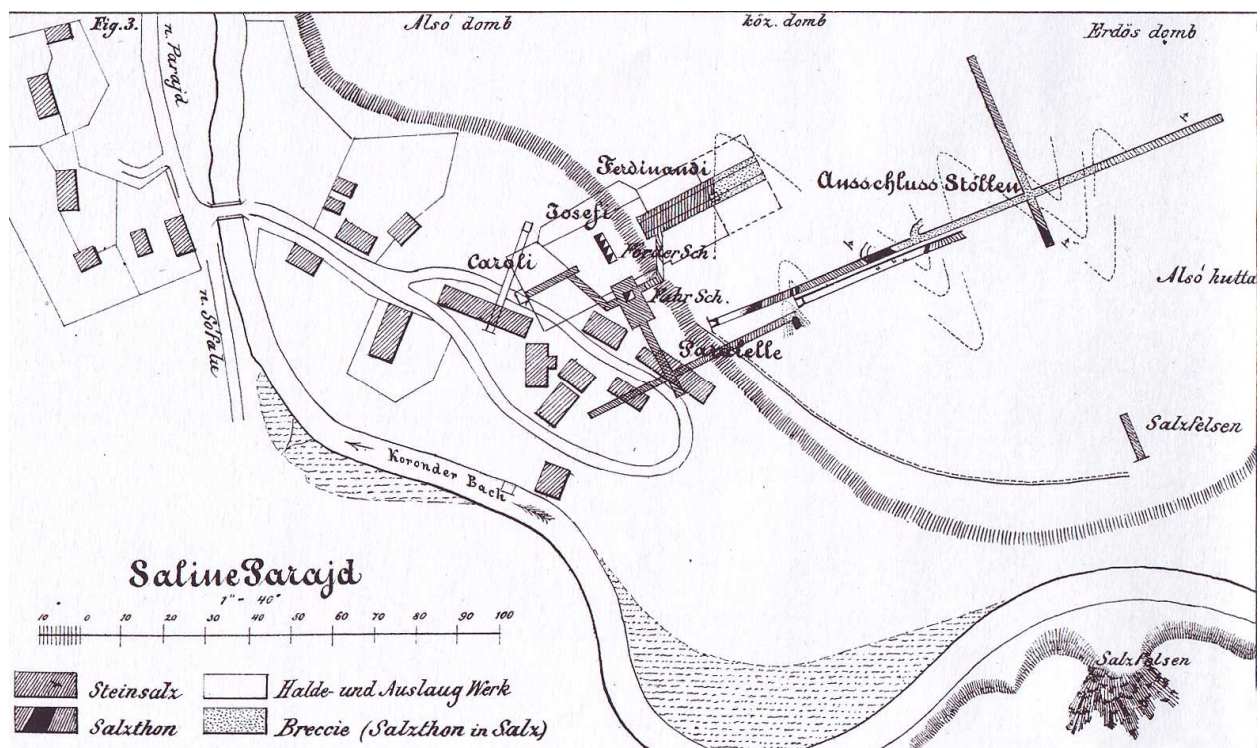
A parajdi sóalmával.

IK

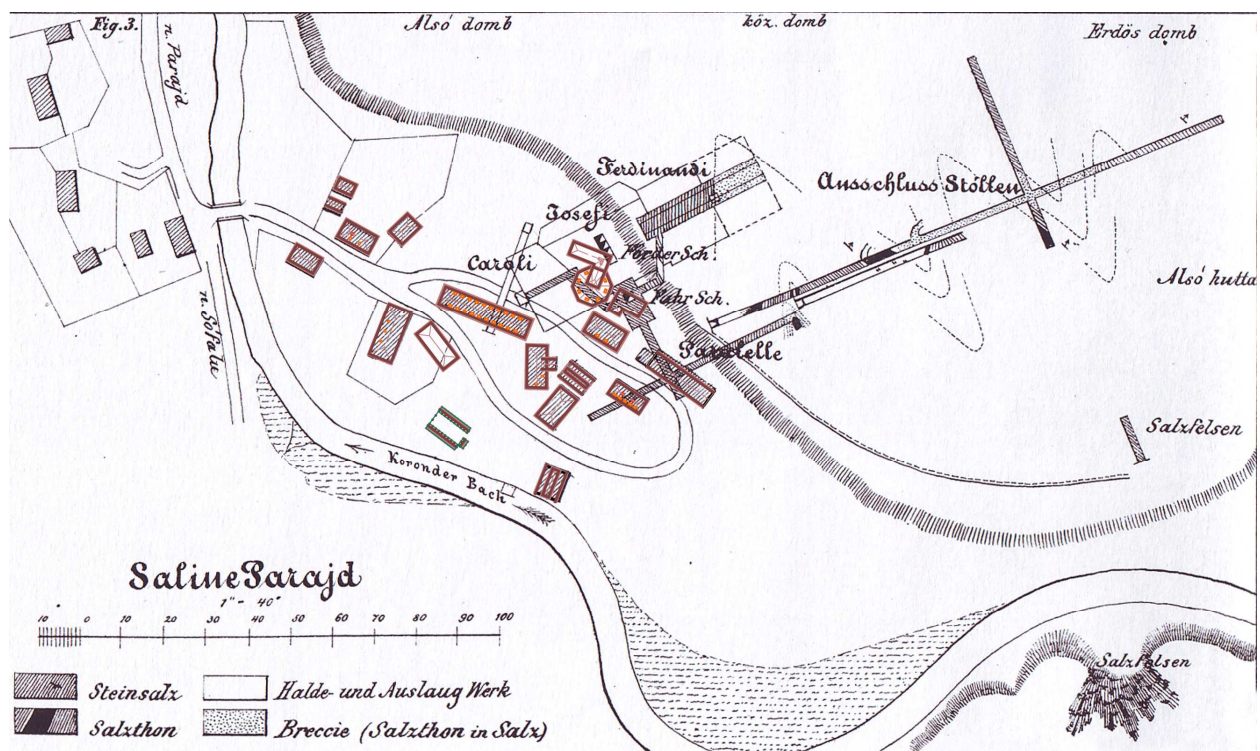
Függ. 13. A bányatelep dél-nyugatról (Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Érd)

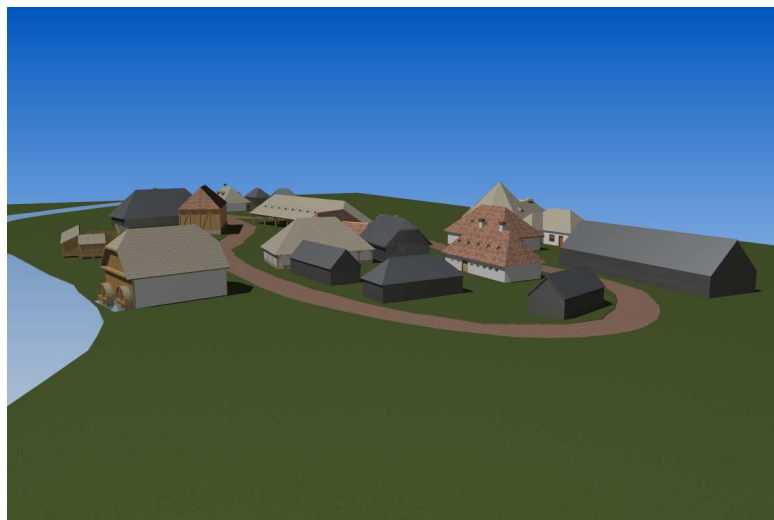
Függ. 14. Franz Posepny alaprajzos térképe (Forrás: Franz Posepny, 1867)

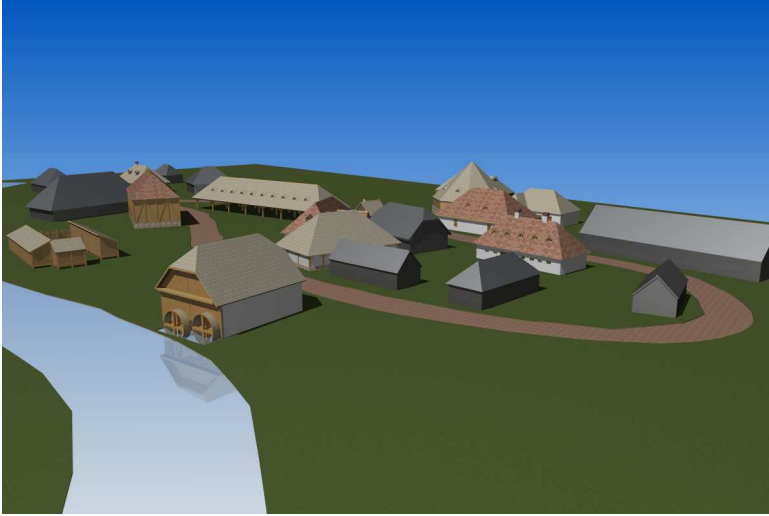

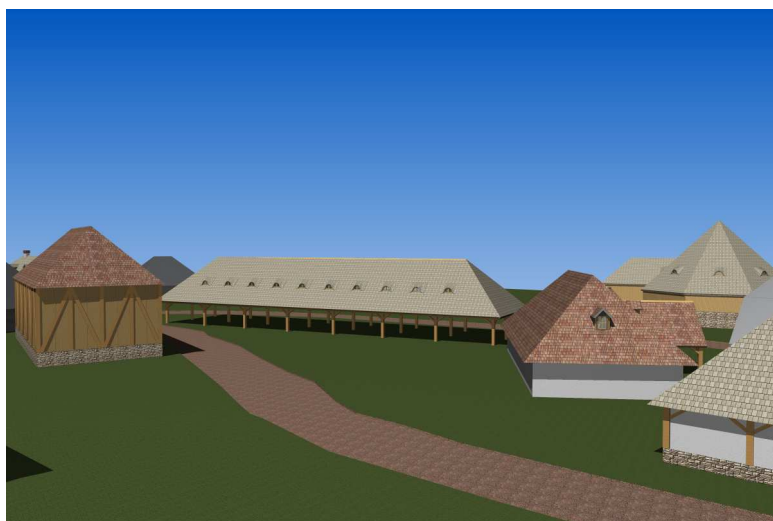
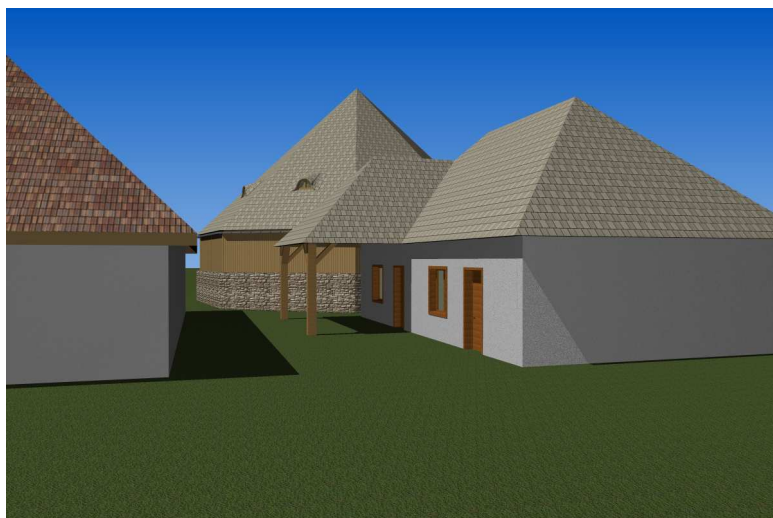
Függ. 15. A makett alapján készült alaprajzos térkép (Forrás: Szeredai Lóránt, 2010)

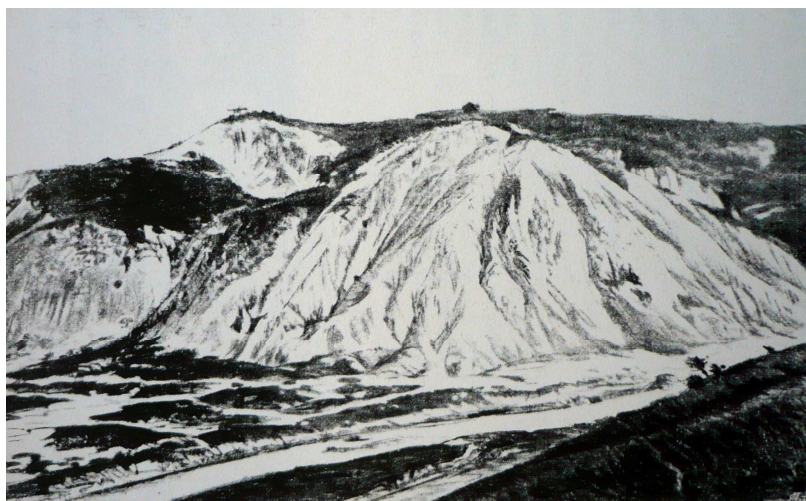
Függ. 16. A makett outputjai (Forrás: Szeredai Lóránt, 2010)

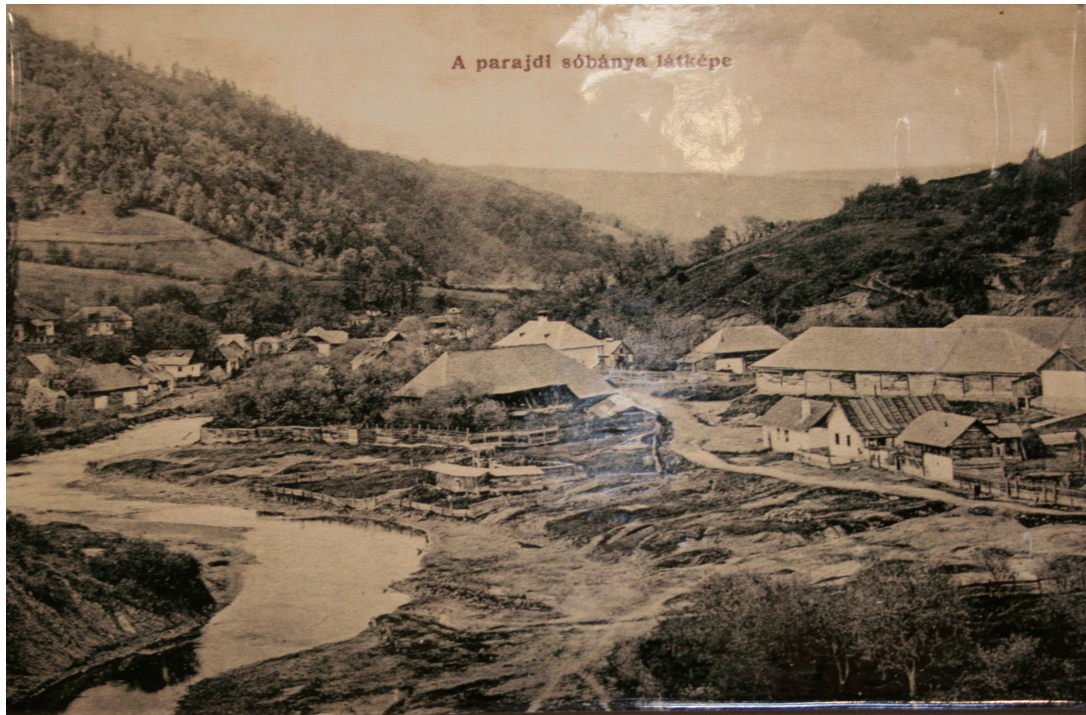

Függ.17. Az Osztrák-Magyar Monarchia leírásának illusztrációja (1901)

Függ.18. A parajdi bányatelep látképe (Forrás: borvízmúzeum, Szejke)

Függ.19. A bányatelep területe 2010-ben (Forrás: Miklós Alpár)

